Переклад Бориса Тена та Віктора Гуменюка

ДІЙОВІ ОСОБИ

Сатурній, син померлого імператора Риму, згодом імператор.
Бассіан, брат Сатурніна, закоханий у Лавінію.
Тіт Андронік, знатний римлянин, полководець у війні проти готів.
Марк Андронік, народний трибун, брат Тіта.
Луцій
Квінт
) сини Тіта Андроніка.
Марцій
Муцій
Малий Луцій, син Луція.
Публій, син трибуна Марка.
Семпроній
Кай) родичі Тіта Андроніка.
Валентин
Емілій, знатний римлянин.
Аларб
Деметріп) сини Тамори.
Хірон
Арон, мавр, коханець Тамори.
Воєначальник.
Гонець.
Блазень.
Тамора, цариця готів,
Лавінія, дочка Тіта Андроніка.
Мамка і чорне дитя.
Римляни, готи, сенатори, трибуни, служителі правосуддя, воєначальники, воїни, слуги.
Місце дії — Рим та його околиці.

ДІЯ ПЕРША

СЦЕНА 1

Рим. Перед Капітолієм.

Видніє гробниця Андроніків. Фанфари. Угорі входять трибуни й сенато-
р и. Внизу, з барабанами й знаменами, входять, з одного боку, Сатурній
зі
своїми прихильниками та Бассіан зі своїми прихильниками —
з другого.

Сатурній Патриції поважні, прав моїх
Захисники,— пильнуйте їх належно.
Прихильники, теж не шкодуйте зброї
Й мене як спадкоємця бороніть:
Адже я перший син того, хто був
Увінчаний короною у Римі.
Тож велич батька хай живе в мені,
Ніщо хай не затьмарює її.

Бассіан Шановні оборонці прав моїх,-
Як Бассіан, син цезаря, весь час
В очах державних Риму славним був,^
Цей вхід у Капітолій стережіть.
Жаске безчестя хай не осквернить
Високого, уславленого трону,
Освяченого цнотами всіма.
Хай лиш заслуги обрання осяє,
За вільний вибір, римляни, боріться!

Вгорі входить з короною Марк Андронік.

Марк Виборюєте, принци, владу й сан,
Шукаючи прибічників і друзів,
Та знайте: римляни усі, яких
Ми представляєм тут, одноголосно
За доблесні заслуги перед Римом
Обрали імператором своїм
Дндроніка, котрий ще зветься Пій:
Шляхетний муж, відважний войовник,
Таких, як він, немає більше в місті.

Сенат його відкликав до столиці
З виснажливих боїв супроти готів;
З синами спільно, ворогам страшний,
Приборкав плем'я дуже, войовниче.
Вже проминуло десять літ відтоді,
Як вперше, він піднявсь на захист Риму
І недругів скарав. І п'ять разів
Вертався, весь скривавлений, із битви,
У трунах везучи синів хоробрих.
І ось тепер з трофеями до Риму
Знов повернувсь уславлений Андронік,
Звитяжець Тіт. Тож я благаю вас —
Шануючи ім'я того, чий сан
Наступництвом зміцнить волієм гідним,
Та право Капітолію й сенату
(Ви присягалися на вірність їм),-
Вгамуйте суперечки, відпустіть
Прихильників своїх, в чеснотах ваших
Змагайтесь мирно, як в суді годиться.
Сатурнін Як цей трибун думки мої утішив!
Бассіан Марку Андроніку! Так покладаюсь
На чесність я твою, на прямоту,
Люблю й шаную так тебе, і Тіта
Достойного, і всіх його синів,
І ту, яка мене заполонила,-
Лавінію, ясну окрасу Риму,-
Що друзів любих відпускаю вмить
І долі та прихильності народу
Я доручаю обрання своє.
Прихильники Бассіана виходять.
Сатурній О друзі, віддані мені й завзяті!
Всім дякую і всіх вас відпускаю.
Лиш на любов та ласку батьківщини
Я покладатись буду відтепер.
Прихильники Сатурніна виходять.

Ласкавим, справедливим, Риме, будь,
Моєї відданості не забудь.
Відкрийте браму, пропустіть мене.
Бассіан Й мене, трибуни,— скромного змагальця.
Сатурнін і Бассіан ідуть до Капітодію.
СЦЕНА 2
Там Же.
Входить воєначальник.
Воєначальник Шлях, римляни, звільніть. Андронік славний,
Поборник честі, Риму оборонець,
Незмінний переможець, повернувся
В пошані та хвалі. Мечем своїм
Він подолав, прогнав за наші межі,
Узяв у рабство лютих ворогів.
Лунають сурми й барабани. Входять Му цій та М а р ц і й, за ними двоє, що
несуть труну, накриту чорним; потім Квінт і Л у ц і й. За ними — Тіт Андронік, а даліТамора, Аларб, 'Хірон, Деметрій, мавр Арон
та інші бранці. Потім ідуть воїни, народ. Труну ставлять долі.
Тіт Привіт, мій Риме, і в жалобі славний!
Мов корабель, що, вантажу тяжкого
Позбувшися, зі скарбом дорогим
Вертається назад у рідну гавань,
Прибув Андронік, лаврами повитий,
Вітати дорогу вітчизну слізьми,
Повернення щасливими слізьми.
Дозволь же, Капітолію хранитель,
Звершить обряди. З двадцяти п'ятьох .
Синів одважних (це лиш половина
Того числа, що владар мав Пріам)
Лишились рештки жалюгідні нам'!
Та й серед них — мерці. Даруй же, Риме,
Любов живим, а тих, кого в останню
Везу домівку, прихисти між предків...
У піхви готи вкласти меч дали.

Чого ж примушує недбалий Тіт
Синів, ще не похованих, блукати
По жаховійних Стіксу берегах!
Нехай лежать серед своїх бра.тів.
Відкривають гробницю.
Вітайтесь мовчки там, як мертвим личить,
І спіть спокійно, краю оборонці!
Священний сховку радостей моїх,
Затишний прихистку чеснот високих!
Спочили у тобі мої сини —
Ніколи вже не вернуться вони.
Луцій Віддай нам найдостойнішого з готів,
Щоб порубали й принесли його
Ad manes fratrum * в жертву ми отут,
Перед земним притулком їх останків.
Хай тіні мертвих не шугають гнівно
І, невідомщені, нас не тривожать.
Тіт Беріте! Найзначніший в'язень — ось:
Найстарший син печальної цариці.
Тамора Спиніться, браття римляни, благаю!
Згляньсь, Тіте, благородний переможцю,
На сльози матері, що так страждає
За сина! Він для мене дорогий,
Як кожен із твоїх синів — для тебе.
Хіба не досить, що до Рима нас,
Невільників, ув'язнених тобою,
Пригнали окрашати твій тріумф?
Чого ж синів моїх убити мають
За доблесть, за любов до батьківщини?
Синів своїх шануючи геройство,
Знай, що мої пошани гідні теж.
Андроніку, не треба домовини
Плямити кров'ю. Прагнучи з богами
Зрівнятися,— таким же милостивим
Будь, як вони. Ознака честі — милість.

Шляхетний Тіте, сина пощади!
Тіт Вгамуйсь, високородна, і пробач.
Ви, готи, їхніх бачили братів
Живих і мертвих; за братів забитих
Вони побожно просять жертви. Нею
Повинен син твій стати: він помре,
Й утихне стогін тіней потойбічних.
Луцій Візьміть його, багаття розпаліть,
Мечами над вогнем його рубайте,
Аж поки тіло попелом не стане.
Луцій, Квінт, Марцій та Муцій з Аларбом виходять.
* Тіням братів (лат.).
Тамора Страшне, богопротивне благочестя!
Хірон Таких жахіть і в Скіфії нема.
Деметрій Як з Римом гордим Скіфію рівняти?
Аларб заснув навік, лишились ми
Під поглядом Андроніка тремтіти.
Стійкою, мати, будь, жени зневіру,
І ті боги, які цариці Трої
Дали нагоду люто відплатити
Фракійському тирану,— допоможуть
Цариці готів. Поки готи ми,
Таморо, ти володарка, і мусиш
За злочини криваві розквитатись.
Вертаються із закривавленими мечами Луцій, Квінт,
Марцій та Муцій.
Лицій Глянь, батьку владний, як наш римський звичай
Ми справили: порубаний Аларб,
І спопелив його вогонь жертовний,
Як фіміам, здійнявсь у небо дим.
Лишилось поховать братів і гучно
Вітати їхній поворот до Рима.
Тіт Хай буде так. Андроніку, прощайсп
Із душами синів твоїх загиблих.
Сурми.

Труни кладуть у гробницю.
Спочиньте в честі й мирі тут, сини!
Спіть у спокої, Риму оборонці,
Далекі від усіх земних марнот,
Невдач і прикростей. Вже не страшні
Ні зрада вам, ні заздрість; жодна буря
Сну вічного і тиші не збентежить.
Спочиньте в честі й мирі тут, сини!
Входить Л а в і н і я.
Лавінія Нехай живе у честі й мирі Тіт!
Поважний батьку мій, живи у славі!
Над домовиною братів ллю сльози —
Данина це сестринська. А тебе
Вітаю щиро радості сльозами
З поверненням до Риму —і схиляюсь
До ніг твоїх. Благослови мене
Звитяжною рукою, славний батьку!
Тіт Мій Риме, бережеш ласкаво ти
Лавінію, старого серця втіху.
Живи, дитя! Переживи мене.
Твоєї цноти слава не мине!
Входять Марк Андронік, Сатурні н, Бассіан
та і я ні і.
Марк Нехай живе мій брат, величний Тіт,
Улюбленець всіх римлян, тріумфатор!
Тіт Спасибі, Марку, брате мій, трибуне.
Марк Вітаю вас, племінники-звитяжці,--
, Тих, що живі, і тих, що сплять: у славі.
Мечі здійнявши в битві за вітчизну,
Всі в доблесті зрівнялись. Та тріумф
Цього погребу — все ж певніший; це —
Над випадком тріумф на ложі честі,
Він до Солонового щастя ближчий.
Тіте Андроніку, народ весь римський,
Чиїм ти ревним другом завжди був,

Мені довірив, щоб тобі вручив я
Цей чистий білий плащ. Він означає:
Ти названий у виборах на трон
З синами вмерлого державця разом
Достойним candidatus,— одягни
І стань в безглавім Римі головою.
Тіт Потрібна Риму краща голова,
Ніж ця, що вже від старості трясеться.
Чи мушу одягать знаменний плащ
І марно вас бентежити? Щоб гучно
Сьогодні бути обраним, а завтра
Померти й вам нових турбот завдати?
Твій, Риме, був солдат я сорок літ
І втратив двадцятьох своїх синів
Та й ще одного — всі вони хоробро
Загинули в боях за батьківщину.
Моєму віку личить шани жезл,
Не скіпетр влади в світі. Той тримав
Його належно, хто тримав останній.
Марк Захочеш, Тіте,— буде він твоїм.
Сатурній Так певен ти, трибуне гордовитий?
Тіт Стривай, мій принце.
Сатурній Римляни, де ж правда?
Патриції, мечі свої добудьте
І не ховайте, поки Сатурнія
Не стане імператором у Римі.
Потрапить в пекло Тіт, а не загарба
Сердець народу!
Луцій Чиниш зло собі,
Не осягнувши благородства Тіта!
Тіт Вгамуйся, принце, я віддам тобі
Серця народу, що мені належать.
Бассіан Андроніку, не лестощі кажу —
Шаную й завжди шанувати буду
Тебе. Зміцни становище моє —

й повік я буду вдячний: для достойних
Це нагорода вища над усе.
Тіт Народе Риму, й ви, його трибуни,
Чи віддасте за мене голоси,
Прихильністю обдарувавши Тіта?
Трибуни Вітаючи Андроніка й щасливе
Його повернення, увесь народ
Підтримає свого обранця. Так!
Тіт Спасибі вам, трибуни. Прошу вас
Обрати Сатурніна й сподіваюсь,
Що імператора найстарший син
Осяє Рим чеснотами, як землю —
Титана промені; і справедливість
Тут запанує. Тож його вінчайте
Й гукайте: "Хай живе новий наш цезар!"
Марк Зважаючи на схвалення усіх —
Патриціїв, плебеїв,— Сатурніна
Визнаємо державцем. Хай живе
Новий наш імператор Сатурній!
Довго лунають фанфари.
Сатурній Тіте Андроніку, за все хороше,
Що ти в день виборів зробив для нас,
Тобі подяку я складаю щиру
І ділом вдячність доведу свою.
А для початку, Тіте, піднесу
Ім'я твоє і твій славетний рід:
Лавінію царицею назву,
Володаркою Риму і моєю,
Узявши з нею шлюб у Пантеоні.
Чи до вподоби вибір мій тобі?
Тіт Так, повелителю, високу честь
Нам виявлено. І нехай весь Рим
Тепер подивиться, як Сатурніну,
Правителеві нашої держави,
Владиці світу,— меч дарую свій,

І колісницю, й в'язнів. Це дари,
Достойні імператора. Прийми
їх як данину приязні моєї
І відданості щирої тобі.
Сатурній Спасибі, Тіте, батьку благородний!
Пишаюся тобою і дарами,
Це бачить Рим. Коли ж забуду я
Хоча б найменшу із твоїх заслуг,
Нехай мене всі римляни забудуть.
Тіт
(до Тамори)
Ти імператорова полонянка,
Та зважить він на рід високий твій
І поведеться із тобою гідно.
Сатур нін
(убік)
Вродливицю довірено мені,
Та все одно її собі я взяв би.
(До Тамори)
Хай стане світлим твій похмурий вид.
Хоча на нім війни печать, царице,
Та Рим тебе не буде зневажати,
Тут шануватимуть високий сан.
Повір мені і не впадай у розпач.
Можливо, той, хто так тебе втішає,
Ще більш царицю готів возвеличить.
Чи не гнівить Лавінію ця мова?
Лавінія Ні, честь твоя для мене запорука
Того, що це лиш чемність благородна.
Сатурній Спасибі, люба. Римляни, ходім,
Без викупу звільнімо полонених.
Хай розголосять сурми нашу честь.
Фанфари.
Сатурній, Тамора, Деметрій, Хірон та Арон виходять.
Бассіан Не гнівайсь, Тіте,— дівчина моя.

(Хапає Лавінію)
Тіт Це ж як? Чи тямиш, принце, що говориш?
Бассіан Так, чесний Тіте, хочу довести,
Що маю право я на ці слова.
Марк Suum quique * — так римське право каже.
йому належне забирає принц.
Луцій I забере, бо Луцій ще не вмер.
Тіт Ви зрадники! Мерщій сюди, сторожо!
Лавінію схопили!
Сатурній
(повертаючись)
Хто ж посмів?
Бассіан Той, хто посмів по правді учинити
Й забрав кохану від усього світу.
Бассіан і Марк із Лавінією виходять.
Муцій Допоможіть сховатись їм, брати,
А я лишуся двері стерегти.
Луцій, Квінт і Марцій виходять.
Тіт За мною, владарю. Верну її!
Сатурній виходить.
Муцій Сюди не можна.
Тіт Що? Хлопчак негідний!
Шлях в Римі заступив мені?
Муцій На поміч!
Тіт убиває його.
Повертається Луцій.
Луцій Несправедливий ти — і навіть більше —
У кривдній суперечці сина вбив!
Тіт Ні ти, ні він мені вже не сини —
Так не ганьблять сини. Негідний зрадник!
Входять Сатурній зТаморою та її двома синами і Арон.
Лавінію державцю поверни!
Луцій Як шлюб із ним, то краще їй померти,
Вона ж бо наречена Бассіана.
(Виходить)

* Кожному своє (лат.).
Сатурнін Ні, Тіте, ні! Вона вже не потрібна,
Так само, як і ти, і весь твій рід.
Тому довірюсь краще, хто мене
Висміював, тобі ж — ніколи; ви,
Злі зрадники, безчестите мене.
Зробити посміховиськом для всіх
Схотіли Сатурніна? Вчинки ці
Підтверджують чутки, що ти хвалився,
Немов у тебе вижебрав я владу.
Тіт О жах! Які образливі слова!
Сатурнін Ну що ж, іди, віддай невірну дівку
Тому, хто тут за неї розпинався.
Хороброго придбаєш зятя. Він,
Так само, як сини твої, мастак
Порушувати спокій в місті нашім.
Тіт Мов ніж, у серці в мене ці слова.
Сатурнін Таморо красна, володарко готів,
Ти, мов Фебея пишна поміж німф,
Затьмарила всіх римлянок найкращих.
Якщо тебе задовольнить мій вибір,
То нареченою назву тебе
Й зроблю імператрицею у Римі.
Скажи, царице готів, згодна ти?
Всіма богами Риму присягаюсь:
І жрець тут близько, і вода свята,
Й свічки яскраві — все цілком готове
Для Гіменея; римських вулиць я
Не привітаю, не ввійду в палац,
Покіль мені дружиною не станеш.
Тамора Клянуся Риму, небо кличу в свідки:
Як Сатурнін Тамору возвеличить,-
Вона — служниця всіх його бажань
І юності його ласкава мати.
Сатурнін У Пантеон, царице, піднімись.

Панове, супроводьте всі державця
І наречену — небеса її
Послали Сатурніну, й мудро він
Змінив їй шлях. Обряд чинімо шлюбний!
Виходять усі, крім Тіта.
Тіт Не кликали мене за ними йти-
Чи ж так лишивсь напризволяще Тіт
Зневажений, як зрадник, як баніт?
Повертаються М а р к, Л у ц і й, Квінт і
М а р ц і й.
Марк О Тіте, глянь, глянь, що ти наробив —
В неправій зваді сина ти убив!
Тіт Дурний трибуне, він мені не син.
А ти, а ті, що об'єднались рід наш
Безчестити,— негідний брат, негідні
Сини!
Луцій Належно поховаймо брата!
Дай Муція достойно поховать.
Тіт Геть, підлі зрадники! Він тут ніколи
Не спочиватиме. Ця домовина,
Яку розкішно я відбудував,
Стоїть віками; в ній лише солдати,
Лиш вірні слуги Риму сплять у славі,
Не місце в ній бешкетникам сварливим.
Де вам завгодно хороніть його,
Але не тут.
Марк Блюзнірствуєш ти, брате:
Мій небіж Муцій справжнім був героєм
І має спочивати між братів.
Квінт і Марцій І буде так. Чи й ми підем за ним!
Тіт "І буде так?" Який невіглас мовив?
Квінт Той, хто підтвердить завжди ці слова.
Тіт Що? Поховаєш всупереч мені?
Марк Ні, ні, лише після твоєї згоди
Пробачити його і поховати.

Тіт Ох, Марку, навіть ти мене вразив,
З хлопчиськами поранив честь мою!
Тепер з вас кожен ворог мій. Ідіть,
Лишіть мене в спокої хоч на мить.
Марк Він сам не свій від гніву. Відійдім.
Квінт Ні,— поки брата ми не поховаєм.
Марк і Тітові сини падають навколішки.
Марк Не зневажай благань природи, брате.
Квінт Природи поклику послухайсь, батьку.
Тіт Було б тобі доречніше мовчати.
Марк Мій любий Тіте, погамуй свій гнів...
Луцій Коханий батьку, дух і суть синів...
Марк Дозволь мені племінника покласти
У цім притулку честі: він помер,
Бо гідно боронив права сестри.
Ти римлянин, тож варваром не будь,
Згадай — люб'язно греків ублагав
Лаертів мудрий син як слід ховати
Аякса, що свій вік укоротив.
Хай Муцій (він був радістю тобі)
Сюди спокійно ввійде.
Тіт Підведись.
Це найжахливіший із днів моїх —
Зганьбили так мене мої сини!
Що ж, хороніть його — й мене за ним.
Муція кладуть у гробницю.
Луцій Між друзів, любий Муцію, спочинь,
А ми твій сон трофеями оздобим.
Всі Не проливаймо сліз — хоробрий Муцій
У славі житиме, бо вмер за правду.
Відступають убік усі, крім Марка й Тіта.
Марк Щоб хоч на мить забути сум нестерпний,
Скажи, мій брате, як цариці готів
Звеличитись у Римі пощастило?
Тіт Не знаю, Марку, знаю лиш — це так,

А підступом чи ні, відомо небу.
Чи не завдячує вона комусь,
Хто підштовхнув до величі здаля?
Так, і вона йому заплатить щедро.
Фанфари.
Входять з одного боку— Сатурній з почтом, Тамора, Хірон, Д є —
м є т р і й та А р о н, з другого — Бассіан, Лавінія та інші.
Сатурнін Що ж, Бассіане, виграв ти своє —
Хай бог тобі пошле подружнє щастя.
Бассіан Тобі також. Більш не скажу нічого
І менше не бажаю. Прощавай.
Сатурнін Ще в Римі є закон і влада в нас,-
Ви, зрадники, поплатитесь за злочин.
Бассіан То злочин це? Я взяв лише своє,
Кохану вірну, а тепер дружину.
Закони Риму хай з'ясують все,
А поки що моє мені належить.
Сатурнін Гаразд. Та знай, що на твою зухвалість
Належно зможемо відповісти.
Бассіан За те, що учинив так, як годиться,
Я відповім — життям. Та хочу я,
Щоб знала ваша милість річ одну,-
Я зобов'язаний її сказати.
Шляхетний чоловік, поважний Тіт
Зневажений цілком несправедливо;
Це ж, прагнучи Лавінію вернути,
Убив він сина власною рукою,
Стараючись для тебе, впавши в гнів,
Бо зник тобі призначений дарунок.
Отож прихильність поверни йому.
Тобі й усім доводив Тіт не раз,
Що він для Риму батько й справжній друг.
Тіт Не захищай мене, не треба, принце,-
Зневазі цій ти добре посприяв.
Хай Рим і небо справедливе судять,

Як Сатурніна щиро я любив!
Тамора Володарю, коли Тамора варта
Прихильності, зваж на її слова
Неупереджені і, що було,
Забудь великодушно.
Сатурнін Що? Відверту
Пробачити образу і без помсти
Лишити?
Тамора Ні, ласкавий володарю,-
Нехай мене боги боронять римські,-
Тобі завдати кривди не хотіла!
Але насмілюсь честю присягтись
В тім, що не винен славний Тіт нітрохи,
Про горе свідчить справжній гнів його.
Тож слід ласкавішим до нього бути;
В підозрах марних друга не втрачай,
Злом серця дружнього ти не печаль.
(Стиха, до Сатурніна)
Погодься з тим, що я кажу, прикинься
Вдоволеним і гнів свій приховай.
Ти щойно трон посів — і стережись,
Аби народ, патриції також,
Все зваживши, за Тітом не пішли
Й не потіснили за невдячність нас
(Гріхом огидним Рим її вважає).
Згляньсь на благання, все довір мені,
Я ж день знайду, щоб знищити їх всіх,
Вщент вирізати кодло, рід увесь,
Лихого батька, зрадників-синів.
Просила марно їх за сина я —
Що ж, знатимуть, як змушувать царицю
Навколішках благати серед вулиць.
(Уголос)
Ну ж, імператоре, мій любий! Тіта
Старого підведи і серце втіш

Його, що від грози твоєї мре.
Сатурній Підводься — домоглась імператриця.
Тіт Тобі, величний, дякую і їй —
Життям новим я сповнений до краю.
Тамора Мене прийняв, як рідну, Рим; ласкаво
Вітали римляни імператрицю,
Й порадити я хочу на добро.
Всі чвари, Тіте, скінчені сьогодні,
Володарю, надай почесне право
Мені тебе та друзів помирити.
За тебе я просила, Бассіане,
Я імператорові обіцяла,
Що станеш ти люб'язнішим, чемнішим.
Панове, й ти, Лавініє, не бійтесь
Послухатись поради — на колінах
Прощення в імператора просіть.
Бассіан та інші стають навколішки.
Луцій Гаразд. Його величності і небу
Клянусь — робили все по змозі мирно,
Щоб честь свою й сестри оберегти.
Марк Своєю честю присягаюсь в тім.
Сатурній Замовкніть! Геть! Не докучайте нам.
Тамора Нам друзями, владарю, бути слід!
Твоєї ласки просять на колінах —
Невже відмовиш ти мені і всім?
Сатурній Заради тебе і твойого брата,
Та на прохання любої Тамори
Цим юнакам я пробачаю, Марку.
Підводьтесь.
Бассіан та інші встають.
Лавініє, мене ти залишила,
Та я знайшов дружину, і клянусь
Тобі життям я — жрець нас обвінчає!
Ходім, двір відсвяткує два весілля.
Будь гостею, Лавініє, й ви, друзі.

Таморо, нині в нас любові день!
Гіг А завтра, як захочеш, володарю,
Ти оленя й пантеру вполювать,
Тебе мисливським рогом привітаєм.
Сатурнін Що ж, згода, Тіте, дякую тобі.
Виходять.

ДІЯ ДРУГА

СЦЕНА 1

Там же, перед палацом.
Входить А р о н.
Арон Вершин Олімпу досягла Тамора.
На висоті, нещастям непідвладна,
Захищена від блискавок і грому,
Від заздрощів підступних і лихих.
Як сонце, що зорю вітає ранню,
І золотить промінням океан,
І, оглядаючи гірські верхів'я,
По зодіаку мчить у колісниці,
Так і Тамора.
Чесноти всі земні слугують їй,
Тремтять лише від погляду цариці.
Тож розумом і серцем приготуйся
З коханкою такою піднестись
І піднести, Ароне, шал тієї,
Котру в любовні ти піймав тенета,
Котра прикута до очей твоїх
Міцніш, ніж Прометей до гір Кавказьких.
Геть рабське дрантя, ниці геть думки!
Я сяятиму в золоті і перлах,
Слугуючи новій імператриці.
Слугуючи? Розкошувати буду
З богинею, царицею сирен,
Яка зачарувала Сатурніна,
Й побачу, як загине він і Рим.

Гей! Що за галас там?
Входять, храбруючи один поперед одним, Хірон і Деметрій.
Деметрій Малий ти й куций розумом своїм,
Аби туди потрапити, Хіроне,
Де завше з ласкою мене стрічають
І з пристрастю вітатимуть.
Хірон Який
Ти самовпевнений! Лиш на словах
Мене здолаєш. Що там рік чи два,
Різниця тут між нами невелика.
Поталанить ще, може, й не тобі —
Мені її прихильність заслужити.
Лавінію люблю безумно я
І доведу мечем — вона моя.
Арон Ох, пробі! Ґвалт! Коханці не жартують.
Деметрій Тобі, хлопчиську, мати необачно
Рапіру танцювальну почепила,
А ти уже й погрожуєш мерщій?
Тікай: із піхов скіпки не виймай —
її ти ще й тримати не навчився.
Хірон Я й без науки зараз доведу,
На що я можу зважитись.
Деметрій Хлопчиську,
Храбруєш нерозважно.
Обидва вихоплюють мечі.
Арон Як це так?
Насмілилися ви біля палацу
Мечі здійнять, вчинить відверту звaду?
Причину суперечки добре знаю,
Та я б і за мільйони не хотів,
Аби довідались про неї ті,
Кого обходить це. Нізащо б мати
Соромитись за вас тут не бажала.
Яка ганьба! Вгамуйтесь.
Деметрій Ні — докіль

Я не протну йому грудей і в горлі
Не зупиню того пащекування,
Яким посмів неславити мене.
Хірон До герцю я готовий. Ти ж, поганцю,
Лайливий боягузе, все воюєш
Не зброєю, а тільки язиком.
Арон Кажу вам — геть!
Клянусь богами войовничих готів —
Погубить нас ця сварка дріб'язкова.
Вам навіть невтямки, як небезпечно
На право принца зазіхать. Невже
Лавінія: розпусницею стала
Чи Бассіан змізернів так, що можна
Вам сперечатись за її любов,
Все знехтувавши — владу, помсту, суд?
Остерігайтесь. Бо імператриця
Дізнається — не солодко вам буде.
Хірон Це байдуже. Хай знає цілий світ:
Люблю Лавінію над цілий світ.
Деметрій Хлопчиську, вчись скромнішим буть. Вона —
Надія брата старшого.
Арон Скажіть,
Де розум ваш? Чи знаєте, що в Римі
Чоловіки безжалісні, жорстокі
До зазіхань на честь і на любов?
Отож нічого, крім своїх смертей,
Не знайдете.
Хірон Хай тисячі смертей,
Аби мені заволодіти нею.
Арон Заволодіти! Як?
Деметрій Ото ще диво!
Вона ж бо жінка — от і домагайся,
Вона ж бо жінка — от і володій,
Вона Лавінія — от і люби.
Тож більше у млині води спливає,

Ніж мельник бачить. І не важко зовсім
Украсти скибку врізаного хліба.
Хоч Бассіан державця брат, носили
І не такі Вулканову оздобу.
Арон
(убік)
З тим самим успіхом, що й Сатурній.
Деметрій Тож зайве в розпач упадати: словом
Потрібно звабить, поглядом палким.
Чи не вдавалось нам забити лань
І спритно винести з-під носа варти?
Арон Ну, що ж, гадаю, що така рішучість
Послужить вам.
Хірон Якби ж то послужила!
Деметрій Ароне, в ціль ти влучив.
Арон Краще вам
Теж влучити, ніж марно сперечатись.
Послухайте — невже здуріли ви,
Що сваритесь? Хіба ж погано буде,
Як вам обом поталанить?
Хірон Не вірю.
, Деметрій І я не певен...
Арон Соромтеся. Ви гризетесь за те,
Що має об'єднати вас. Мети
Ви досягти повинні легко й хитро.
Вирішуйте. Задумане здійснити
Потрібно тільки так, як це можливо.
Лукреція не більше мала цноти,
Ніж ця Лавінія, кохана принца.
Навіщо нудитись? Простіший шлях
Обрати можна. Я знайшов його.
Відбутися повинні царські лови,
Гурт римлянок чарівних буде там...
Безкраї гони в хащах лісових,
Де є чимало закутків безлюдних,

Цілком підхожих для злочинств. Між них
З принадною сховатись ланню треба
І силою приборкати її,
Як не словами,— й справдяться надії.
Прийди, володарко, чий світлий розум
Присвячений підступності і помсті,
Свій намір ми відкриємо тобі!..
Імператриця дасть пораду слушну,
Від сварки марної відверне вас
І піднесе на висоту бажань.
Двір імператора — притулок слави,
Вух, язиків, очей в палаці — тьма.
А ліс безжалісний, глухий, похмурий;
Здійснити можна що завгодно там —
Хіть вдовольнити в затінку таємнім,
Лавінії скарбами навтішатись.
Хірон Слова ці не відгонять боягузтвом.
Деметрій Sit fas aut nefas *, доки я знайду
Потік чарівний, що мій шал остудить,
Per Stygia, per manes vehor **
Виходять.
СЦЕНА 2
Ліс поблизу Рима.
Вдалині видніє мисливська хижка. Чути звуки рогів і собачий гавкіт.
Входять Тіт Андронік з мисливцями, Марк, Луцій, Квінт
і М а р ц і й.
Тіт Погожим ранком почалися лови.
Ліси зелені, запашні поля.
Спустім собак, хай валування жваве
Розбудить імператора й дружину,
Та й принца; хай дзвенить мисливський дзвін,
Двір сповнює розлунням невгамовним.
Обов'язком хай буде вам, сини,
Так, як і ми, служить державцю вірно.
Гнітили сни мене цієї ночі,

Але світанок втіху знов приніс.
Гавкіт хортів. Вітер доносить калатання дзвонів.
Входять Сатурній, Тамора, Бассіан, Лавінія, Хірон, Демет-
рій та почет.
Тіт Багато днів володарю бажаю,
Днів добрих; і володарці також!
Я обіцяв мисливські дзвони вам.
Сатурнін Дзвонили славно. Та для молодят
Чи не занадто рано?
Бассіан Що ти скажеш
На це, Лавініє?
* Хай то буде законно чи незаконно (лат.).
** Мене несе через Стікс, у царство мертвих (лат.).
Лавінія Вже дві години,
Як я прокинулась.
Сатурній Ну що ж, ходім.
Лаштуйте швидше коней, колісниці!
Побачиш нині римське полювання,
Імператрице.
Марк Пси мої, владарю,
Пантеру щонайліпшу зацькують
І на найвищу видеруться гору!
Тіт У шалі кінь мій прудконогий мчить,
Мов ластівка над простором безкраїм.
Деметрій
(до Хірона)
Що коні й пси? Я повен сподівань —
Ми й так впіймаємо принадну лань.
Виходять.
СЦЕНА 3
Глуха частина лісу.
Входить А р о н з мішком золота.
Арон Хто має глузд, гадатиме, що я
його не маю,— золото ховаю
Під деревом, аби ніколи більше

Не володіти ним. Розумник цей
Нехай затямить — зливки переллються
На підступи лихі, які, здійснившись,
Народять підлості зразок чудовий.
(Ховає золото)
Спочинь же, скарбе, на неспокій тим,
Хто у Тамори мав тебе знайти.
Входить Т а м о р а, сама.
Тамора Чого сумуєш, любий мій Ароне?
Глянь — все радіє пишно навкруги!
Скрізь на кущах виспівують пташки,
Змія, згорнувшись, ніжиться на сонці,
Тріпоче прохолодний вітерець
Зеленим листям, і тріпочуть тіні;
Давай в цім затишку, Ароне, сядем
І, поки непокоїть псів луна,
Приспівуючи щедрим звукам рога
(Мов чується два полювання зразу),
Ми будемо все слухати удвох.
Як та Дідона з принцом мандрівним,
Що заховались у печері тихій,
Коли так вчасно буря їх застала,
І там пірнули в насолоди бурю,-
В палких обіймах міцно сплівшись, ми
Натішимось і в сон пірнем злотистий;
А лемент полювання й спів пташок
Звучатиме для нас, мов колискова,
Яку співає неня над дитям.
Арон Бажання ти Венері підкоряєш,
Моїми ж геть заволодів Сатурн.
Що означає погляд мій змертвілий,
Моя затятість і тяжка задума?
Мого волосся пасма розплелись,
Немов тіла гадюк, які до бою
Приготувались. Що це означає?

Ні, царствена, то не Венери знаки:
В моєму серці помста, смерть в руці,
Кров та відплата стугонять у скроні.
Володарко душі, моя Таморо,
Моїх надій і прагнень небо, знай —
Для Бассіана чорний день настав,
Язик сьогодні втратить Філомела,
Твої сини спаплюжать честь її
І вмиють руки кров'ю Бассіана.
Ось бачиш лист? Візьми його, прошу,
І цезарю віддай фатальний згорток.
Все. Не питай мене. За нами стежать.
Сподіваної здобичі частина
Вже йде сюди, не знаючи про смерть.
Входять Б а с с і а н і Лавінія.
Тамора Мій милий мавре, над життя миліший!..
Арон Владарко, годі! Он-де Бассіан.
Не церемонься з ним. А я піду
Знайду синів — твою міцну опору.
(Виходить)
Бассіан О, хто це тут? Імператриця Риму,
Без почту їй належного, сама?
Чи це Діана, так на неї схожа,
Покинула святі гаї й прийшла
На полювання смертних подивитись?
Тамора Як смієш ти пащекувать, зухвальцю?
Коли б Діани владу мала я,
То роги вмить прикрасили б тебе,
Мов Актеона, і тоді собаки
Порвали б люто, підлий грубіяне,
Все тіло перероджене твоє.
Лавінія Не гнівайся, царице. Добре вмієш
Ти роги дарувати. Тож боюсь,
Що саме для такої спроби тут
Із мавром усамітнилися ви:

Хай бог державця від собак боронить,
Щоб з оленем не сплутали його!
Бассіан Повір мені, цей темний кіммерієць,
Володарко, потьмарить честь твою —
Вона, мов тіло мавра, почорніє.
Чого ти всіх лишила вдалині?
Зійшовши з білосніжного коня,
Блукаєш тут у гущині безлюдній
Вдвох з мавром диким. Чи не свідчить це,
Що підкорилась ти гидким бажанням?
Лавінія Завадив чесний муж розвазі ницій,
Але його облаяли зухвальцем.
Ходімо звідси. Чорно-вороним
Нехай вона втішається коханням.
Для цього закут цей цілком пасує.
Бассіан Володар, брат мій, має знати все.
Лавінія Він міг про це довідатись давно.
Як бідного державця обкрутили!
Тамора Чого я мушу зносити це все?
Входять Хірон і Деметрій.
Деметрій Чому така змарніла і бліда
Ясна імператриця, наша мати?
Тамора Гадаєте, марніть немає з чого?
Ці двоє притягли мене сюди,
В долину цю безплідну і гидку,
В якій дерева ледве не всихають,
їх мох посів та згубна омела;
Немає сонця тут, з усіх птахів
Тут водяться лиш сич та крук зловісний.
І, показавши яму цю страшну,
Мені сказали: прийде глупа ніч,
І тисячі лісовиків, гадюк,
Ропух десятки тисяч, їжаків
Такий жахливий гамір здіймуть враз,
Що кожен смертний, як його зачує,

Вмить збожеволіє або помре.
І, закінчивши розповідь пекельну,
Вони сказали, що мене ухоплять,
Та до похмурого прив'яжуть тиса,
І так залишать на нікчемну смерть.
Вони мене дошкульно називали
Повією, розпусницею, всяк,
Облаяли усю як захотіли...
Якби вас раптом доля не послала,
Вони б страшну жорстокість учинили.
Як матір любите свою, пометіться,
Інакше дітьми вас я не назву.
Деметрій Ось свідчення того, що я твій син.
(Протинає Бассіана)
Хірон А це удар від мене, ще сильніший.
(Добиває Бассіана)
Лавінія Поглянь, Семірамідо... Ні — Таморо!
Тобі пасує варварське ім'я!
Тамора Де мій кинджал? Побачите, сини,
Як я помщуся за таку образу.
Деметрій Спинися! Тут належить більше їй.
Перш, ніж палить солому, хліб змолотим.
Гляділа краля чистоту свою,
Подружню вірність ревно берегла
І цим хизується перед тобою.
Невже це все в могилу забере?
Хірон Дозволити це міг би тільки євнух.
Тягни-но Бассіанів труп — для втіхи
Добрячою подушкою він буде.
Тамора Коли бажання ваші вситить мед,-
Осу убийте, бо пожалить нас.
Хірон Я запевняю — буде все надійно.
Ходімо, навтішаємось, красуне,
Твоєю чистотою досхочу.
Лавінія Таморо, згляньсь! Чи не жінка ти?

Тамора Нехай заціпить їй. Геть забирайте!
Лавінія Хоч слово дайте мовити, благаю.
Деметрій Володарко, нехай говорить. Ти ж
її сльозами тішся. Тільки серце
Твоє твердим хай буде, наче кремінь.
Лавінія Чи тигренята матір учать? Нащо
Жорстокості вчиш ту, яка тебе
її навчила? Виссав з молоком
Жорстокість ти й на кремінь обернувся.
Але не кожен син вдається в матір.
(До Хірона)
Проси, хай зглянеться,— вона ж бо жінка.
Хірон Ти що, мене за байстрюка вважаєш?
Лавінія Так, жайвора не висидить ворона,
Та чула я (коли б тепер це сталось!),
. Що дозволяв пройнятий жалем лев
Відтяти пазурі свої розкішні.
Чужих годує ворон пташенят
В той час, як власні ще не зовсім ситі.
Нечуле серце в тебе, та благаю
Не доброти, а жалю хоч краплину!
Тамора Цих слів не можу я збагнути. Геть!
Лавінія Я поясню тобі, заради батька,
Що дарував життя тобі, не вбив;
Не будь затятою! Благаю, зжалься!
Тамора Коли б ти й не образила мене,
То через нього я була б жорстока.
Згадайте, діти, як ридала я,
Та брата вашого принесли в жертву,
Не зжалився тоді Андронік лютий.
Отож робіть, що заманеться, з нею,
Що гірше їй, то більше вас люблю.
Лавінія Ні, будь великодушною, царице,-
Рукою власною мене убий.
Я не життя благала довго так,

Без Бассіана я не хочу жити.
Тамора Чого ж ти хочеш? Геть! Облиш мене.
Лавінія Негайної благаю смерті. Й ще .
(Про це жіночність не дає сказати)...
Позбав мене страшнішої за смерть
Жадоби хтивої! Вкинь в темну яму,
В якій ніхто мого не знайде тіла.
Убий, та май хоч трохи милосердя.
Тамора Без нагороди лишаться сини?
Ні, хай як слід натішаться вони.
Деметрій Ну? Через тебе марно гаєм час.
Лавінія Ні милосердя, ні жалю? Ти — звір!
Ганебний ворог усього жіноцтва!
Нехай спаде...
Хірон
(до Деметрія)
їй рота я заткну. Труп чоловіка
Тягни до ями. Так Арон звелів.
Деметрій кидає тіло Бассіана в яму. Потім Деметрій і Хірон, волочачи Лавінію,
виходять.
Тамора Щасливо! Бачу, впораються з нею.
Мені ж не знати радость^декіль
Усім Андронікам не відплачу.]
Де любий мавр? Коли б його знайти...
А цю нехай позбавлять чистоти!
(Виходить) /
СЦЕНА 4
Там же.
Входять Арон, Квінт і Марній.
Арон Сюди, мерщій, вам зараз покажу
Жахливу яму. В ній угледів я
Пантеру, що міцним заснула сном.
Квінт В очах тьмяніє. Щось мене гнітить.
Марцій Мене також. Якби не сором, я

Покинув би розвагу й задрімав.
(Падає в яму)
Квінт Ти провалився? Це непевне місце.
Колючий терен пащу ями вкрив,
Кров запеклась на листі чиста й свіжа,
Немов на квітах вранішня роса.
Тут все зловісне. Брате мій, скажи,
Чи ти не покалічився, упавши?
Марцій Тут жах, якого я не бачив зроду,
З самого серця стогін вириває.
Арон
(убік)
Тепер державця треба привести;
Тут їх заставши, думатиме він,
Що це вони забили Бассіана.
(Виходить)
Марцій Чом ти не втішиш? Вибратись мені
Чом не поможеш із страшної ями?
Квінт Мене проймає незбагненний жах.
Холодний піт облив тремтяче тіло,
А серце чує більш, ніж бачать очі.
Марцій Зірке ти серце маєш. Подивись
З Ароном в яму, і побачиш тут
Видовище жахливе — кров і смерть.
Квінт Арон пішов, а серце жалісливе
Очам поглянуть не дає на те,
Від чого так тріпоче лиховісно.
Скажи, що там таке. Я ще ніколи
Так не жахавсь непевно, мов дитя.
Марцій Принц Бассіан лежить потятий тут,
Мов немічне скривавлене ягня,
В цій клятій, темній, повній крові ямі.
Квінт Та як його ти в темряві пізнав?
Марцій На пальці закривавленім у нього
Коштовний перстень, в ямі світить він,

Немов свіча у склепі, осяває
Мерця лице землисте і жахні
Потворні нутрощі цього провалля:
Так блідо місяць осявав Пірама,
Як, скупаний в дівочій крові, він
Лежав. Подай зомлілу руку, брате,-
Від жаху, певне, ти зомлів, як я,-
Піднятись поможи з гидкого схову,
Що поглина все, мов Коціт імлистий.
Квінт Дай руку, я допоможу тобі,
Коли ж не стане сил моїх, нехай
Мене також поглине ця утроба,
Що за могилу править Бассіану.
Немає сили витягти тебе.
Марцій А я без тебе вилізти не можу.
Квінт Дай руку ще раз — не впущу, до кіль
Не витягну чи сам не провалюсь.
Не можеш вилізти? То я до тебе.
(Провалюється)
Входять Сатурній та Арон.
Сатурнін Ходім, ходім — побачу, що за яма
І хто стрибнув у неї. Розкажи,
Хто ти такий, що тільки-но спустився
У це провалля, у землі пащеку?
Марцій Нещасний син Андроніка старого
Сюди в лихий потрапив час — знайшов
Твого тут брата, Бассіана, мертвим.
Сатурнін Мій брат помер? О ні, це дивний жарт!
Години не пройшло, як я лишив
Його з дружиною в мисливській хатці
На тім краю чудових гонів цих.
Марцій Де брата ти живим лишив, не знаєм,
Та тут, на жаль, знайшли ми вже мерця.
^Входять Тамора з почтом, Тіт Андронік
і Л у)ц і й.

Тамора Де^яовелитель мій?
Сатурнін/ Я тут. Печаль гризе мене нестерпна.
Тамора Де Бассіан, твій брат?
Сатурнін До дна моєї рани проникаєш:
Лежить убитий бідний Бассіан.
Тамора Фатальний лист я пізно принесла,
Знак змови це, що лихо спричинила;
Дивуюсь, як солодкий усміх може
Людську жорстокість, хижість приховати.
(Подає листа Сатурнінові)
Сатурнін
(читає)
"Коли не стрінем Бассіана ми
Так, як хотіли, ти, мисливцю любий,
Для нього викопай могилу сам.
Ти все збагнув: шукай винагороду
У кропиві, де буйна бузина
Над ямою тією розкошує,
В якій сховати мусиш Бассіаиа.
Здійсниш — придбаєш вічних друзів, нас".
Таморо! Га? Чи чувано ж таке?
Ось ця заглибина, ось бузина;
Неважко, певне, віднайти мисливця,
Що Бассіана тут убити мав.
Арон Володарю, ось золота мішок!
Сатурній
(до Тіта)
Твої щенята, ниці кровожерці,
Убили брата рідного мого.
Повитягайте їх — і до в'язниці,
Нехай там нудяться, а ми тим часом
Найгіршу кару вигадаєм їм.
Тамора Вони у ямі цій? От дивина?
Як легко й швидко знайдено убивць!
Тіт Володарю, благаю на колінах

І сльози ллю, які не завжди ллються!
Жахливий злочин проклятих синів,
їх проклену, якщо його вчинили...
Сатурній Якщо вчинили? Докази які
Потрібні ще? Хто це знайшов, Таморо?
Тамора Андронік сам підняв листа з землі.
Тіт Так, мій володарю. Дай, на поруки
Візьму їх. Батька пам'яттю клянусь —
Якщо підтвердиться страшна підозра,
В ту ж мить ти зможеш покарати їх.
Сатурнін Які там ще поруки? Слухай те,
Що я кажу. Візьміть мерця і вбивць.
Нехай мовчать. Провина очевидна.
Клянусь душею, знайдеться кінець
За смерть страшніший — буде він для них.
Тамора Андроніку, володаря вблагаю,
Все буде добре, за синів не бійся.
Тіт Ходімо, Луцію. Що їм казати?
Виходять.
СЦЕНА 5
Там же.
Входять Деметрій і Хірон зі збезчещеною Л а в і н і є ю; їй відтято руки й відрізано язик.
Деметрій Розказуй, без'язика, всім тепер,
Хто зґвалтував тебе й позбавив мови.
Хірон Свої думки й бажання напиши,
Коли обрубки здатні це зробити.
Деметрій Побачим, що нашкрябає вона.
Хірон Йди, попроси води, щоб руки вмить.
Деметрій Нема ні язика, щоб попросити,
Ні рук, щоб мити. Хай гуляє мовчки.
Хірон Повісився б, якби мені таке.
Деметрій Коли б мав руки зав'язать мотузку.
Деметрій і Хірон виходять.
Входить М а р к.

Марк Це хто? Племінниця? Куди летиш?
Скажи хоч слово. Де твій чоловік?
Коли я сплю, віддам усе, щоб тільки
Прокинутись, коли ж не сплю, хай небо
Вразить мене, щоб я заснув навік!
Скажи, дитя, чия страшна рука
^____Тобі від стану відрубать посміла
ЛДві гілки ніжні, лагідну окрасу,-
ІВладики прагнули в обіймах їхніх
^---^Заснути солодко, та не зазнали.
/ В любові щастя. Ти чого мовчиш?
Ой лихо, струменить гаряча кров,
Немов на вітрі жвавий водограй,
Здіймається і падає між уст
Від подиху солодкого твого:
Якийсь Терей, мабуть, тебе збезчестив
І, щоб мовчала ти, відтяв язик.
У соромі обличчя відвертаєш.
Хоч крові стільки втратила (адже,
Неначе з ринв, з трьох отворів тече),
Однак ти зашарілась, мов Титан,
Який зустрівся з хмарами раптово.
Скажу за тебе я? Це так було?
Твоє збагнути б серце, знати б звіра,
То, може, скинув би з душі тягар,
Його облаявши. Німа скорбота,
Мов піч закрита, серце спопеляє.
Без язика лишилась Філомела
Й на кроснах виткала свою печаль.
У тебе й цю можливість хижо вкрали.
Ти стріла ще хитрішого Терея,
Й твої чарівні пальці він відтяв
(Ти краще виткала б за Філомелу).
Коли б катюга ці лілейні руки
Побачив, як над лютнею вони,

Немов осики листя, тріпотіли,
Й солодкі струни цілували їх,
Ніколи б їх торкнутись не посмів.
Якби почув гармонію небесну,
Яку язик солодкий твій творив,
Ножа б він кинув і заснув, як Цербер,
Що впав до ніг фракійського співця.
Ходім... Ходім, твій батько втратить зір,
Осліпне від видовища такого.
В годині буря пишний луг заллє,
За місяць сльози що з очима зроблять?
Ні, не вертайсь. Удвох отут ридаймо.
Якби ж могли ридання помогти!
Виходять.

ДІЯ ТРЕТЯ

СЦЕНА 1

Вулиця в Римі.

Входять сенатори, трибуни, служителі правосуддя з Марці-
е м та К в і н т о м; їх, зв'язаних, провадять до місця страти. Т і т іде попереду,
благаючи.

Тіт Послухайте, мужі поважні, станьте!
Над віком зжальтеся, який прожив
У війнах небезпечних я, ваш сон
Оберігаючи. За кров пролиту,
За всі недоспані морозні ночі
На сльози згляньтеся, які так гірко
Струмують по моїх старечих зморшках.
Синів, що йдуть на страту, пожалійте,
Нічим не заплямовані їх душі!
За двадцятьма двома синами так
Ні разу не ридав, бо вмерли в славі.
За цих же — слізьми напишу скорботу
Душі і серця — на курнім шляху.

(Кидається на землю)
Сенатори, трибуни, служителі правосуддя, минаючи його,
виходять з ув'язненими.
Сльозами спраглу землю напою,
Щоб посоромилась кров їхню пити.
О земле, зволожу тебе дощем:
З цих древніх урн він литиме сильніше,
Ніж буйні зливи квітня молодого.
Зрошу тебе я навіть в літню спеку,
Від сліз гарячих взимку сніг розтане,
й ти заквітуєш вічною весною,-
Відмовся пити кров моїх синів!
Входить Луцій з оголеним мечем.
Мужі поважні! Славнії трибуни!
Звільніть синів, смерть відверніть страшну.
Нехай скажу, хоч досі не ридав я,
Що у сльозах більш сили, як в словах.
Луцій О батьку, марно ти голосиш тут,
Трибунів-бо немає, всі пішли,
Каміння ж не збагне твоєї туги.
Тіт Ох, Луцію, дай за братів твоїх
Просити: знов благаю вас, трибуни!
Луцій З них жоден тут не слухає тебе.
Тіт Це байдуже. Адже вони ніде
Не слухали б мене і не почули;
Вони безжалісні. Та все одно
Благати мушу я.
Тож каменям печаль виповідаю,
На їхню відповідь не сподіваюсь,
Але вони перечити не будуть,
Лежатимуть покірно біля ніг,
Сльозами вмиті,— плакатимем разом.
Якби поважний одяг їм знайти,
У Римі не було б трибунів кращих.
Каміння — віск, трибуни ж — гірш, ніж камінь.

.Каміння мовчазне, нема в нім зла,
Трибуни ж смерть словами спричиняють.
(Устає)
Але скажи, меч оголив навіщо?
Луцій Щоб визволить з біди своїх братів.
За спробу це зробить — призначив суд
Мені довічного вигнанця долю.
Тіт Щасливий ти! Тобі поталанило.
Дурненький Луцію, хіба не бачиш:
Рим — дика пуща, тигри тут живуть,
Шукають здобич. Та немає в Римі
Для них нікого — тільки ми. Це щастя —
Буть вигнаним від хижаків страшних.
Але кого сюди брат Марк веде?
Входять Марк і Л а в і н і я.
Марк Готуйся, Тіте, гірко сльози лить,
Бо розірветься серце благородне.
Скорботу згубну я привів тобі.
Тіт Скорботу згубну? Що ж, нехай помру.
Марк Оце дочка твоя була.
Тіт 1 є.
Луцій Я вражений смертельно!
Тіт Встань, слабкодухий, і поглянь на неї.
Лавініє, чия гидка рука
Без рук тебе посміла залишити?
Який безумець в море воду ллє
А чи підпалює вогненну Трою?
По вінця повен був скорботи я —
Мов Ніл, вона виходить з берегів.
Де меч? Собі повідтинаю руки —
Даремно захищали Рим вони,
Лише сприяючи зростанню лиха,
У марному здіймалися молінні
І не змогли з-арадити мені.
Єдиного тепер від них бажаю —

Одна поможе другу відрубать.
Це добре, доню, що не маєш рук,
Адже руками люди служать Риму.
Луцій Скажи, хто так понівечив тебе?
Марк На жаль, виразника її думок,
Що говорив так мило й красномовно,
Геть вирвано з гарнесенької клітки,
В якій він, мов солодкозвучна пташка,
Слух світлим, ніжним співом чарував.
Луцій Скажи за неї сам: хто це зробив?
Марк Я на узліссі стрів її, вона
Блукала і не знала, де сховатись,
Немов поранена смертельно лань.
Тіт Моя це лань. Той, хто її поранив,
Нехай би краще вбив мене. Тепер
На того схожий я, хто серед моря
Стоїть на скелі, споглядає мовчки,
Як хвиль бурхлива лютість наростає,
І жде, коли його підступний вал
Ковтне й поглине у солоні надра.
Мої сини ішли на смерть цим шляхом,
Тут біля мене інший син — вигнанець,
Тут брат над горем нашим сльози ллє,
Та найнестерпніше вражає душу
Лавінія, душі моєї скарб.
Якби таке привиділось мені,
Я збожеволів би. То що ж робити,
1
Коли це все не сон і не мара?
Не маєш рук, щоб сльози утирать.
Ні язика, щоб розказати нам,
Хто знівечив тебе. Загинув муж,
В цій смерті звинувачено братів
І вбито. Марку, Луцію, погляньте!
Згадав братів — і сльози вмить з'явились

У неї на щоках, немов роса
На лілії поникліЙ і зів'ялій.
Марк Це плач за вбитим ними чоловіком
А чи за ними, вбитими безвинно?
Тіт Якщо вони убивці, то радій —
Закон як слід злочинців покарав.
Ні, ні, вони нездатні на таке,
Про це сестри скорбота свідчить нам.
Дай я тебе, сердешна, поцілую,
Чи знак зроби, як втішити тебе.
Можливо, краще біля водограю
Нам сісти разом і дивитись вниз
На відображення пополотнілі,
Забруднені, немов луги, ще вогкі
м^Від мулу, що його лишила повінь?
Та й будемо дивитися на воду,
Аж поки чиста свіжий смак утратить
І зробиться солоною від сліз?
Чи й нам собі повідтинати руки?
Чи вирвать язики і в німоті
Дожити решту днів своїх нестерпних?
Що вдіяти? Спроможні говорити,
Таке давайте вигадаєм горе,
Щоб нам усі надалі дивувались.
Луцій Мій батьку, сльози стримай, бо сестра,
На тебе дивлячись, ридає гірко.
Марк Моя небого, брате, заспокойтесь.
Тіт Глянь, Марку, глянь, я знак її збагнув!
Коли б і мала язика, сказала б
Те саме братові, що я тобі:
Його хустина, мокра вся від сліз,
Не втре її заплаканих очей.
О ні, не потребує горе втіх!
Блаженство й пекло — як єднати їх?
Входить А р о н.

Арон Тіте Андроніку, наш імператор
Велів сказать тобі: якщо ти любиш
Своїх дітей, хай Луцій, Марк чи ти,
Будь-хто з вас хай собі відріже руку,-
Й сини обидва вернуться живими,
Це буде платою за їхній злочин.
Тіт Ласкавий цезарю! Ароне славний!
Чи ворон так співав коли, як жайвір,
Що вість несе про вранішню зорю?
Від серця щирого державцю руку
Я шлю. Ароне, поможи відтяти.
Луцій Ні, батьку мій, твою звитяжну руку,
Що подолала безліч ворогів,
Не віддамо — нехай моя послужить.
Кров молода вгамується хутчіш.
Тож хай братів моя рука врятує.
Марк Не захищали руки ваші Рим?
Кривавої чи не здіймали зброї
І вщент не руйнували вражих мурів?
Пошани заслужила кожна з них,
З моїх же мало користі. Тепер
Нехай моя рука в пригоді стане.
Для гідного кінця її зберіг.
Арон З'ясовуйте, чию відтяти руку,
А то помруть, прощення не діждавшись.
Марк Моя рука згодиться.
Луцій Ні, моя!
Тіт Не сперечайтесь. Вирівать потрібно
Рослини всохлі. Відітнемо цю.
Луцій Якщо я, батьку любий, син тобі,
Дозволь мені братів порятувати.
Марк Заради батька й матері, благаю,
Дай братню доведу тобі любов.
Тіт Що ж, домовляйтесь. Руку збережу.
Луцій Знайду сокиру.

Марк Так, для мене знайдеш.
Луцій і Марк виходять.
Тіт Обох в оману ввів. Тепер, Ароне,
Допоможи мені відтяти руку.
Арон
(убік)
Якщо омана це, я чесним буду
Й до смерті так не обдурю нікого.
Але я вас інакше обведу —
Побачимо, що скажете ви згодом.
(Відтинає Тітові руку)
Входять Луцій та Марк.
Тіт Вгамуйтеся — збулось, що мало збутись.
Ароне, руку цезарю віддай,
Скажи: вона його обороняла
Від тисяч небезпек; проси його,
Щоб поховав, хоч більше заслужила.
Що ж до синів, скажи, що їх ціную,-
Мов скарб, який мені дістався легко,
Все ж дорогий,— я викупив своє.
Арон Іду, Андроніку. Чекай синів,
Тепер вони повернуться до тебе.
(Убік)
Чи їхні голови. Сама лиш думка
Про це злочинство — радує мене!
Хай дурнів добре діло утіша,
У мене ж чорні й тіло, і душа.
(Виходить)
Тіт Здіймаю руку до небес, а цей
Обрубок немічний схиляю долі:
Як сила є, яку зворушать сльози,
її молю.
(До Лавінії)
Ти хочеш на коліна
Зі мною стати? Що ж, молімось разом.

Хай чують небеса, бо їх затьмарять
Зітхання наші, затуманять сонце,
Мов хмар обійми загребущі.
Марк Брате!
Навіщо крайнощі такі глибокі?
Тіт Ні, не глибокі, бо моя печаль
Не має дна, і розпач мій бездонний.
Марк І все ж хай тугою керує глузд.
Тіт Якби був глузд властивий цьому лиху,
То, може, стримав би скорботу я.
Землі чи не затопить неба плач?
Чи не розлютить буйний вихор моря,
Що й небесам загрожувати стане?
Шукаєш глузду в сум'ятті оцім?
Я — море! Глянь, як збурилось воно,
Злилося з небом! Я — земля, і мусить
Здригатись море від моїх зітхань.
В сліз невгамовності, в страшнім потопі
Виходить море з берегів на землю.
Чому? Не можу стерпіти страждань,
Мов п'яний, мушу виблювати їх.
Облиш мене. Від сліз гірких, можливо,
На самоті полегшає мені.
Входить гонець із двома головами і рукою.
Гонець Зле, Тіте, імператор заплатив
То&і за руку, послану йому.
Ось голови обох твоїх синів,
А ось рука, повернена для глуму.
їх горе розважає, їх смішить
Твоя рішучість, а мене твій сум
Гнітить сильніш від батькової смерті.
(Виходить)
Марк Хай Етни пал в Сіцілії схолоне,
А в серці вічне пекло запалає!
Як стерпіти нещастя ці страшні?!

Маленьке співчуття тамує біль,
А глузування з горя — смерть подвійна.
Луцій Як це видовище мене вражає —
І не припинить клятого життя!
Нехай життя почує смерті голос,
Бо глузду в нім, крім дихання, нема!
Лавінія цілує його.
Марк Немає втіхи в поцілунку цім,
Це так, немов на лід вода студена.
Тіт Коли скінчиться цей жахливий сон?
Марк Не тіш себе даремно, краще вмри,
Бо це не сон: ось голови синів,
Рука звитяжця, ось дочка-каліка,
А онде син-вигнанець; він зомлів,
Побачивши таке. Ось я, твій брат,
Стою заціпенілий і холодний,
Мов кам'яний. Вмовляти вже не буду —
Рви на собі волосся срібне, руку
Гризи єдину. Дивлячись на це,
Нехай заплющаться стражденні очі!
Так, шаленіти час. Чого ж мовчиш?
Тіт Ха-ха-ха!
Марк Пощо цей сміх? Не личить він тепер.
Тіт У мене для плачу вже сліз нема,
До того ж туга — ворог, і воліла б
Мої вологі очі підкорити
І осліпити їх потоком сліз.
А як тоді знайду печеру помсти?
Здається, голови мені щось кажуть,
Погрожують — не знатиму спокою,
Докіль не вернуться усі злочинства
Назад в горлянки тим, хто їх вчинив.
Анумо, обміркуймо, що робити!
Нещасні, обступіть мене, щоб міг
До кожного звернутись і душею

Заприсягтися: відплачу за все!
Поклявся я. Візьми одну з голів,
Мій брате, другу буду я нести.
Лавініє, і ти нам допоможеш,
В зубах відтяту руку понесеш.
А ти залиш нас, Луцію. Іди!
Вигнанець ти, і тут тобі не місце,-
Прямуй до готів, піднімай полки.
Як любите мене, то поцілуймось.
Прощаймося, у нас багато справ.
Тіт, Марк і Лавінія виходять.
Луцій Прощай, Андроніку, мій батьку любий,
Нещасніший за римлян всіх. Прощай,
Величний Риме! Я ще повернусь,
Бо надто дорогі лишив застави.
Прощай, Лавініє, кохана сестро!
Чом не така ти, як була колись?
Тепер для нас обох нема життя —
Є лиш гіркі страждання й забуття.
Та я помщусь за тебе. Сатурній
З Таморою ще піде попідтинню,
Так, як Тарквіній і його цариця.
Мерщій до готів. Сили я зберу
Та Риму й Сатурніну відплачу.
(Виходить)
СЦЕНА 2 ,
Кімната в домі Тіта. Накритий стЦ,
.Входять Тіт, Марк, Лавінія і малий Луцій.
Тіт Сідайте всі, та їжте небагато —
Лиш так, щоб сили зберегти свої,
Аби помститись за лихі образи.
Рук розімкни сумне склепіння, Марку,-
Дочка і я, безрукі бідолахи,
Не можем вилити нестерпний біль,
Заламуючи руки. Залишилась '

Мені правиця, щоб терзати груди.
Коли від горя серце шаленіє
Й тріпоче у німій темниці плот",
Ось так по ньому б'ю.
(До Лавшії) .
Ти — образ туги, знаками говрриш!
Коли ж заб'ється серце невблаганно,
Не погамуєш ти його нічим.
Рань зойком серце, стогоном мордуй
Чи, взявши в зуби невеликий ножик,
Зроби якраз навпроти серця отвір,-
Хай сльози, що течуть з очей твоїх,
Туди струмують: їх потік гіркий
Нехай заллє стражденного безумця.
Марк Соромся, брате! Нащо вчиш дочку,
Як на життя своє накласти руки?
Здитинів, Певно, ти вщ'горй, брате.
Тіт Ні, Марку, лиш мені буть божевільним, '
Як на життя накласти руки їй?
Навіщо руки ти згадав? Енея
Не випадає змушувати Двічі /
Розповідати про вогненну Трою,
Про злигодні свої. Не згадуй рук!
Про те нагадуєш, чого не маєм.
Ганьба! Кажу мов у нестямі я!
Хіба не знали б, що не маєм рук,
Якби про руки не згадав тут Марк?
Вже їсти час. Ось, доню, з'їж оце.
А де питво? Глянь, Марку, що сказала,-
Я зрозумів її стражденні знаки,-
Немає, каже, їй пиття, крім сліз,
Що на виду від горя запеклись.
Безмовна страднице, твої думки
Збагну. Я вивчу кожен порух твій,
Як жебраки-відлюдники молитву:

Зітхнеш, обрубки піднесеш до неба,
Моргнеш, кивнеш чи станеш на коліна —
Складу абетку я з усього цього,
Усі думки твої навчусь читати.
Малий Луцій Не нарікай, дідуню, втіш тітусю:
Ти їй веселу казку розкажи.
Марк Еге, розчулився хлопчак вразливий,
— Заплакав, дивлячись на горе діда.
Тіт Вгамуйсь, маленький,— ти увесь із сліз,
Розтане швидко в них життя твоє.
Марк ударяє об таріль ножем.
По чому, Марку, вдарив ти ножем?
Марк По тому, що я вбив, а вбив я муху.
Тіт Убивце! Серце ти моє вбиваєш —
Вже бачив я жорстокостей доволі.
Не випадає Марку, брату Тіта,
Безвинного вбивати. Геть іди!
Як бачу, друзями не бути нам.
Марк Але всього лиш муху вбив я, брате.
Тіт А що як мала муха батька й матір?
Вони розвісять крильця золоті
І жалісно в повітрі задзижчать!
Нещасна муха!
З'явилась тут, щоб радісним дзижчанням
Розвеселити нас,— ти вбив її.
Марк Пробач, це був огидний чорний ґедзь,
Як мавр Таморин. Я його і вбив.
Тіт О-о-о!
Тоді беру назад свої слова,
Адже зробив ти, Марку, добру справу.
Дай ніж. Із нього познущаюсь я,
Вважаючи, що це підступний мавр,
Який прийшов сюди мене труїти.
Отак тобі, а це ось за Тамору —
Негідник!

Гадаю, не такі вже ми нікчемні,
Щоб ґедзя не убить, який з'явився
В подобі чорного, мов вугіль, мавра.
Марк Так горе придавило бідолаху,
Що тінь примарна, як жива, йому.
Тіт Все приберіть. Лавініє, ходім
До тебе — будемо читати разом
Сумні бувальщини часів минулих.
Йди з нами, хлопчику,— зір молодий
Поможе твій, як потьмяніє мій.
Виходять.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

СЦЕНА 1

Перед будинком Тіта.

Входять Тіт і Марк. Потім вбігає малий Луцій з книжками під пахвою, за ним Л а в і н і я.

Малий Луцій Дідусю, порятуй мене, бо тітка
Наздоганя мене; чого, не знаю.
Глянь, дядьку Марку, як біжить вона!
Тітусю, я не знаю, що ти хочеш.
Марк Стань біля мене і не бійся тітки.
Тіт їй любий ти — вона не вчинить зла.
Малий Луцій Був любий, поки тато в Римі був.
Марк Щось нам говорить знаками вона.
Тіт Не бійся: справді щось казати хоче.
Глянь, Луцію, звертається до тебе
І ніби за собою кличе йти.
Корнелія так пильно не читала
Своїм синам, як ось вона тобі
иЦоезію 1 Туллііів "Оратор".
Не зрозумів ти, що потрібно їй?
Малий ЛуЦШ Не знаю я й ніяк не зрозумію,-
Вона, мабуть, онавісніла. Чув я,
Як мій дідусь казав: надмірна туга

До божевілля може призвести.
Крім того, я читав — Гекуба в Трої
Від горя збожеволіла. Тому
Боюсь, хоч знаю, що тітуся любить
Мене, як мати, отже, й не лякала б,
Коли б не шал, що охопив її.
Тож я побіг, покинувши книжки.
Даремно, може. Тітонько, пробач.
Але, як піде з нами дядько Марк,
Я залюбки послухаюсь тебе.
Царк лХодімо, Луцїіо.
г'!Лавіній перебирає книжки, які впустив малий Луцій.
Тіт Що, доню? Марку, що це означає?
Якісь книжки їй хочеться знайти.
Які, сердешна? Розгорни їх, хлопче!
*' "v — Але ти більш начитана й кмітлива:
jPIah, вибирай, у мене в книгозбірні.
її приспи скорботу, покій небеса
'Не виявили клятого злочинця.
' Навіщо рук обрубки ти здіймаєш?
Марк Мабуть, сказати хоче нам, що він
..,., г " ,, Був. не один., А. ще, можливо, просить,
Щоб небеса злочинцям відплатили.
Тіт Яку безтямно так гортає книгу?
Малий Луцій, (Рвідій це. "Метаморфози". Мама
.,-,,., .Подарувала їх мені.
Марк Це все
.): < ,:: ,; З любові до небіжчиці.
Ш —.:, Тихіше! ,
; Гляць, як листки вона гортає пильно.
.,.,.. Що хочещґіхутзнайти?;Дай прочитаю.
,, .Трагічна розловідь про Філомелу
І про насильство зрадника Терея.
ї.:-. , Воюсь, що це й твого нещастя корінь.
*' Ма!рк мГлягіь/ як уп'ялась; оїчймд в сторінки.

Тіт Чи й ти, Лавініє.ГяКіФілбмела,
Захоплена й збезчещена була
В похмурому безжалісному лісі? ,
Поглянь! ,
Ось місце, наче те, де ми були
(Не полювали б краще там ніколи!),
його таким і змалював поет —
Для злочину й насильства підходящим.
Марк Природа б ие створила цих страхіть,
Якби боги трагедій не любили.
Тіт Дай знак, Лавініє,— тут тільки друзі! —
Хто з римлян знатних це вчинить посмів.
Чи Сатурнін підкрався, як Тарквіній,
Що вкрив гріхом Лукрецію на ложі?-
Марк Сідай, племіннице, й ти, брате, (;ядь.
Нехай Палл&а, Агголігон, Юпітер
, (Або Деркурій .надихнуть мене
Й поможуть злочин викрити. Поглянь:
,.ї Пісок; це" рівний; спробуй написати
На ньому так, як я ось напишу
Своє ім'я ібез-допомоги рук.
(Цище сере, ім'я палицею, возячи її самими ногами
йротом) .
Хай буде проклятий, хто змусив нас
Шукати вивертів таких! Пиши —
Побачимо, що Йог Таїть для помсти.
Нехай тобі поможуть небеса
Розповісти нам правду про злочинців!
Лавінія бере палицю в рота й, допомагаючи собі обрубками рук, пише.
Тіт Поглянь, що написала на піску!
Stuprurn: Chiron. Derhetrius *;
Марк Що, що? ТамЬрині сини мерзенні —1'
Гидкий, кривавий "злочин цей вчинили?
Тіт Magni dominator poll,
Tarn ientus audis scefera?Tam lentus vides? **

Марк Ох, заспокойся, брате! Розумію:
Тут на землі написано доволі,
Щоб збурити найлагіДНіщу думку
'"" І довести до зойків Немовля.
' "* Ґвалтування. Хірой. ДеиЬтрій {лат.).
: ** Володарю великих не^ес, чому так дізно вчуваєш зло-
чини? Чомутак йізно добачаєш? (Jfctt;)~
Все ж, Тіте, й ти, Лавініє, й ти, хлопче,
Надіє Гектора із Риму, станьмо
Навколішки — і так, як Юній Брут
І чоловік Лукреції із батьком
Клялись помститись за її безчестя,-
Клянімось відплатить негідним готам
І їхню кров побачити — чи вмерти,
Не стерпівши ганебного докору.
Тіт Звичайно, відплатить! Але ж якби
Ми знали, що нам діять. Ведмежат
Поранивши, розбудиш ведмедицю.
У неї з левом спілка ще міцна,
Отож, його приспавши у постелі,
Вона зробити зможе що завгодно.
Облиш, мій Марку: з тебе кепський ловчий.
Я ж ці слова на мідному листі
Сталевим вістрям викарбую. Так
їх збережу. Бо злий північний вітер
Пісок розвіє, мов листки Сивіли,-
Й де ж наш урок? А ти що скажеш, хлопче?
Малий Луцій ' От що скажу. Якби я був дорослий —
Цих двох рабів, невільників нікчемних,
Під ліжком не сховала б мати їхня.
Марк Так, хлопче мій! Твій батько дуже часто
Зі зброєю вставав за Рим невдячний.
Малий Луцій І я зроблю так, дядьку, як не вмру.
Тіт Ходім зі мною разом до зброярні,
Я споряджу тебе; а потім, хлопче,

Ти віднесеш синам імператриці
Дарунки ті, що їм приготував я.
Доручення ти виконаєш, так?
Малий Луцій Так, я кинджалом груди їм протну.
Тіт О ні, тебе я іншого навчу.
Ходім, Лавініє. Ти ж, Марку, дому
Пильнуй. Ми з Луцієм до двору йдем;
Я певен, там зустрінуть нас належно.
Виходять усі, крім Марка.
Марк О небеса, почувши стогін Тіта,
Як можете не зжалитись над ним?
Його, шаленого, підтримуй, Марку;
Лихих на серці в нього шрамів більше,
Ніж зловорожих на щиті рубщів.
Поганий з нього,, праведника, месник.
Пометіться ж ви за нього, небеса.
(Виходить)
СЦЕНА 2
Палац імператора.
Входять з одного боку Ар он, Хірон і Дієм є тр. їй, з другого — малий
Луцій та с л у г а, що несе в'язку зброї, на якій, написано вірші.
Хірон Деметрію, ось Луція синок,-
Якесь доручення до нас він має.
Арон Доручення, як дід його, безглузде.
Малий Луцій Вельможні, я вітаю вашу честь
Від імені Андроніна ста<ро">
(вбік)
Й молю богів, щоб смерть послали вам.
Деметрій Спасвбі, Луцію. Які новим?
Малий Луцій
(вбік)
Такі, що викрито ваш хижий злочин,
Ґвалтівники!1
(Вголос)
Щоб вам зробить приємність,

Дідусь послав цю зброю через мене,
Найкращу вибравши в своїй зброярні.
Шанує вашу юність він достойну,
Надію Рима,— так велів сказати,
Що я й роблю. Хай подарунки ці
Обом, шановні, у пригоді стануть,
Озброять вас належно в слушний час.
Лишаю вас,
(убік)
криваві лиходії.
Малий Луцій і слуга виходять.
Деметрій Що тут? Це згорток. Літери кругом.
Погляну.
Integer Vltae iscelerlsque purus ?
Nori §gef Mauri jaculis riec arcti *.
Хірон Це віріп Торація, мені відомий,-^
В граматиці читав його колись.
Арон Авжеж, авжеж, Горація. Якраз!
(Урік) V
І як то можна буть таким ослом?
Не жарти це! Старий про все дізнався
Й прислав цю зброю. Вірші, що на ній,
Разять у серце їх — вони ж не чують.
Якби була імператриця нині
Цілком здорова, все б вона збагнула.
Але потрібно спокій дати їй.
(До Деметрія та Хірона)
Тепер скажіть, чи не щаслива зірка
Вела до Рима полонених готів^
Щоб на таку підняти височінь?
Було приємно кинуть виклик Марку,
Трибунові, щоб Тіт усе те чув.
Деметрій А ще приємніше, коли патрицій
Нам запопадливо дарунки шле.
Арон Хіба на те не має він причин?

Чи ж ви дочці його не прислужились?
Деметрій Я б тисячу цих римлянок спопав,
Щоб нашу хіть по черзі вдовольняли.
Хірон Бажання, повне ніжності й любові.
Арон Нема лиш матері— сказать: амінь.
Хірон Вона й про двадцять тисяч так сказала б.
Деметрій Ходім, молитимем усіх богів
За любу матінку в тяжких пологах.
Арон
,(убік)
Моліть чортів; боги нас відцурались.
Лунають фанфари.
Деметрій Чого заграли цезареві сурми?
Хірон Радіє він, що народився син.
Деметрій Тихіше —*— хтось іде.
Входить мамка з чорним дитям на руках.
* Див. переклад у коментарях.
Мамка ,-,.:-. ;/; Влтаю— вас. t
Чи ви не бачили Арона* мавра? ;
Арон Він пан або пропав, і не інакше.,
Ось тут Арон. Навіщо він тобі? ;
Мамка Ароне, дорогий, ми всі. пропади!.;, ,
Допоможи, бо лиха не минем Г
Арон Що за котячий вереск ти зняла?
А це що кутаєш і мнеш в руках?
Мамка Що від очей небес сховати рада:.
Страшну ганьбу імператриці й Рішу}
Бо привела вона... Ох, привела!,.
Арон Кого?
Мамка Імператриця народила. ,
Арон Хай бог її потішить. І кого ж? —
Мамка Та чорта. /
Арон Чортова вона, знать, мати.
Чудовий плід!
Мамка Гидкий, чорнющий плід!

Цей виродок такий бридкий, як жаба,
Між білим плем'ям нашої країни.
Владарка шле тобі твоє поріддя,
Щоб ти його кинджалом охрестив.
Арон Дурепа! Чим поганий чорний колір? —
Чудове немовля, мій первоцвіт.
Деметрій Що ти зробив, негіднику!
Арон Того
Не переробиш. .,
Хірон Ти ганьбу зробив :й.
Арон Зробив я з неї матір.
Деметрій І тим, пекельний псе, зробив їй лихо.
Прокляття вибору її гидкому
І виродку диявольському — теж!"
Хірон Йому не жити. —
Арон Ні, він не помре.
Мамка Померти мусить. Так сказала <мати.
Арон Як — мусить? Що ж, тоді нех-ай я.сам
Своєї плоті й крові катом буду.
Деметрій Хай пуголовка я протну цього.
Сюда його, з ним впораюся вмить.
Арон Тобі" я швидше випущу кишни.
Негідники' Хотіли вбити брата?
Клянусь тепер світилами небес,
Що яскравіли в час його зачаття,-
Хто первістка мого і спадкоємця
Торкне, той під моїм помре мечем.
Збагніть, молодики,— ні Енкелад
З усім Тіфонз виводком: шаленим,
Ні сам Алкіл,, ні бог війни не зможуть
З рук батькових забрати скарб такий.
Пусті хлопчиська, білі ви, мов, стіни,
Строкаті, наче вивіски пивниць!
Найкращий серед ївших — чорний колір,
Всі інші поглинає чорний колір:

Ніколи чорним лапам лебединим
Не побіліти в океанських водах,
Хоч ті їх омивають без кінця.
Скажіть імператриці — я не хлопчик
І так зроблю, як це мені потрібно.
Деметрій Що, зрадиш ти володарку, свою?
Арон Бона — володарка, а це — я сам,
Продовження моєї вроди й сили.
Мені дорожче це за цілий світ,
І світу всупереч його врятую —
Чи розквитаюсь в Римі з. кимсь із вас.
Деметрій Зганьбив ти нашу матір цим навік.
Хірон Рим зневажатиме її тепер.
Мамка Пошле їй смерть розгніваний державець,
Хірон Від думки про безчестя червонію.
Арон То ж перевага вашої краси:
Зрадливий колір! Викаже рум'янець
Незнані вчинки, серця таємниці!
Та інший має вигляд цей хлопчак:
Погляньте, усміхається до мене,
Немов говорить батькові: "Я твій!"
Він брат ваш, принци, і тече в нім кров
Та, що колись і вам життя дала.
Із лона, що вміщало й вас колись,
Звільнився він і цей побачив світ.
По лінії певнішій вам він брат,
Хоч на виду його печать моя.
Мамка Ароне, що скажу імлератриці?
Деметрій Порадь, Арояе, що робити нам,
Тебе послухатися ми готові.
Рятуй дитя, але і нас рятуй.
Арон Сідаймо, поміркуємо всі разом.
Мені з малим слід стерегтися вас.
Лишайтесь там. Тепер — про небезпеку,
Деметрій Які жінки ще бачили дитя?

Арен Ну, молодці! Коли між нами лад,
Я мов ягня: та мавра зачепіть-
І ні кабан скажений, ні левиця,
Ні океан бурхливий так, як він,
Не лютуватимуть. То хто дитя,
Крім тебе, бачив?
Мамка Баба-повитуха
Та ще імлератриця-породілля.
Арон Імператриця, баба, врешті, ти:
Трьох свідків тут, напевно, забагато.
Іди й володарці про це скажи.
(Заколює мамку)
Куві! Куві!
Свиня вищить так під ножем різницьким.
Деметрій Ти що, Ароне? Нащо це зробив?
Арон Цього безпека наша вимагає:
Була б живою— виказала б нас
Своїм занадто довгим язиком.
Тепер вам розповім про намір свій.
Земляк мій, Мулітей, живе тут близько,
Його дружина вчора народила
Дитину білу, як вона і ви.
їй дайте золота, із ним домовтесь,
Все поясніть обом, щоб зрозуміли,
Як їхнє возвеличиться дитя,
Коли державця спадкоємцем стане,
Коли мого замінить малюка,
Щоб у дворі погамувати бурю;
Хай цяцькається цезар з ним, як з власним.
Я, бачте, цій належні ліки дав,
Тепер її потрібно поховати.
Поля тут близько. Хлопці справні ви.
..-,... Зробивши це, не гайте марно часу,
Пришліть до мене швидше повитуху.
А збудемося мамки й повитухи —

Нехай жінки базікають, що хочуть.
Хірон Не випустиш, я бачу, таємниці
У світ.
Деметрій . За піклування про Тамору
Усі ми вдячні глибоко тобі.
Хірон з Деметрієм виходять, несучи мертву мамку.
Арон Тепер-до.готів птахом бистрокрилим!
Там прилаштую свій безцінний скарб,
Таємно з друзями Тамори стрінусь.
Ходімо звідси геть, мій товстогубий,-
. Ти, спонукав до хитрощів мене.
Там будеш їсти ягоди й коріння,
.:<.-.— Сир смакувати, ссатимеш козу,
і В; печері житимеш. — і врешті станеш
Войовником, відважним полководцем.
(Виходить)
СЦЕНА З . ,
Майдан у.Рим?.
Входить Т j т, несучи стріли, до яких пришпилені листи; з ним Марк, на*
лий Луцій та інші патриції з луками.
Тіт Сюди йди, Марку. Родичі, за мною!
Ну, хлопче, покажи, як ти стріляєш,
Натягуй лука і влучай у ціль.
Terras Astraea reliquit *..
Чи пам'ятаєш, Марку? Бігла й щезла.
Берімось до роботи— Глибину
Заміряйте, шановні, вкиньте сіті,
Ну ж прщастить її піймати в морі,
Хрч правди там не .більше, як на суші.
Ні, Публію й Семпронію, вам треба
". Лрпатамй,і заступам^ рити
* Астрея залишила землю (лат.).
' Й добутись до середини землі.
Дійшовши до Плутонового царства,
Благаю вас, прохання передайте,

Скажіть, що правосуддя й допомоги
Від нього сподівається Андронік,
Який страждає у невдячнім Римі.
О Риме! Горе я приніс тобі
Тоді, як спонукав народ віддати
Всі голоси за підлого тирана.
Отож ідіть, пильнуйте так, як слід,
Огляньте всі військові кораблі;
Злий цезар міг кудись її відправить,
І, може, правди марно ми' шукаєм.
Марк Хіба не тяжко, Публію, дивитись
Тобі на дядька в розпачі такім?
Публій Отож, мій батьку, мусимо про нього
Вдень і вночі старанно піклуватись,
Задовбльнятй примху щонайменшу,
-Докіль не знайдем, чим його зцілити.
Марк Нічим його скорботи не зцілити!
До готів приєднаймося'— і Риму
Відповімо війною на невдячність.
Діждеться помсти зрадник Сатурній.
Тіт Що, Публію? Скажіть мені, скажіть —
Ви з нею стрілись?
Публій Ні, ще не стрілись. Та казав Плутон,
Що пекло нам помститись допоможе;
' В Астреї ж стільки клопотів усяких
З Юпітером на небі чи деінде,
Що доведеться трохи зачекати.
Тіт О, зволіканням не гоДуй мене!
В огненне озеро пірну за нею
Й за п'яти витягну із Ахерону.
Ми — чагарник хисткий, не кедри, Марку,-*
Куди нам, трнкокостйм, до циклопів!
Все ж ми — метал, ми — сталь аж до хребтів,
От тільки кривд ваги і сталь ламає!
ЯкЩо ж ні на землі; ні в пеклі правди

Нема, богів попросимо небесних
"' Послати правосуддя для відплати.
До зброї! Славний, Марку, ти стрілець.
(ju.m всім стріли) ..,-..'-.
Ad Jovem,— вам, а ось — ad Apollinem,
Ad Martem * — це мені,
Оце Меркурію, а це — Палладі,
Це для Сатурна — не для Сатурніна!
Ти, Каю, влучив би і проти вітру.
Стріляйте всі тоді, коли скажу.
О, я писав цидулки недаремно
І не забув про жодного з богів.
Марк Пускайте, діти, ваші стріли в двір,
Щоб гордість імператора вразити.
Тіт Тепер стріляйте.
Стріляють.
Луцій — молодець!
Ти в Діву влучив; ну-бо ще в Палладу.
Марк Я цілився від Місяця на милю —
Твій лист уже в Юпітера давно.
Тіт Ох, Публію! Ну, що накоїв ти?
Поглянь — відбив шмат рога у Тельця.
Марк Ото забава! Тільки стрелив Публій,
Телець зі злості так стуснув Овна,
Що над палацом той позбувся рогів;
Знайшов їх лиходій імператрицин,
А та сказала мавру, сміючись,
Щоб цезарю він їх подарував.
Тіт Хай вашій світлості пошле бог радість.
Входить блазень з кошиком і двома голубами.
Шле небо новину! Це пошта, Марку.
Які новини, друже? Є листи?
Де справедливість? Що сказав Юпітер?
Блазень Хто? Лупитель, кажете? Кат? Він сказав, що
склав шибеницю, бо шибеника мають повісити десь аж на тому

тижні.
Тіт Тебе спитав я, що сказав Юпітер.
Блазень На жаль, пане, я не знаю ніякого Юпитра, зроду з ним не пив.
Тіт Невігласе, чи ти не носиш пошти?
Блазень Ні, я ношу тільки своїх голубів.
* Юпітеру... Аполлону... Марсу... (лат.).
Тіт Хіба не з неба ти прибув сюди?
Блазень З неба? На жаль, я там ніколи не бував. Хай бог боронить, я не такий сміливець, щоб у свої молоді літа квапитися на небо. Я йду зі своїми голубами до народного трибунала, аби залагодити сварку поміж моїм дядьком та імпирательським слугою.
Марк Брате, це ж чудесна нагода передати твоє послання: хай він принесе імператорові цих голубів від тебе.
Тіт Чи можеш ти передати імператорові послання за всіма правилами церемоніалу?
Блазень Та ні, пане, я зроду не вмів вимовити того цирімоняла.
Тіт Іди сюди та більш не коверзуй,
А віднеси цих голубів йому,
І матимеш від нього нагороду.
А ось тобі й від мене трохи грошей.
Подайте-но перо й чорнило.
Ну, то як, друже, зможеш ти за всіма правилами передати імператорові цидулу?
Блазень Та зможу, пане.
Тіт Ось цидула. А коли прийдеш до нього, то мусиш зразу стати навколішки, потім поцілувати йому ногу, потім віддати голубів, потім чекати винагороди. Я буду неподалік, а ти ж, гляди, не схиб.
Блазень Будьте певні, пане, все буде як слід.
Тіт Чи ніж у тебе є? Дай подивлюсь.
Ось, Марку, загорни його в цидулу;
Прохач смиренний написав її.

А ти, віддавши цезарю послання,
Вертайсь, розповіси, що він сказав.
Блазень Добре. Хай бог не забуває вас.
(Виходить)
Тіт Ходімо, Марку. Публію, за мною.
Виходять.
СЦЕНА 4 '
Перед палацом.
Входять Сатурній,, Тамора, Xjpotf та Деметрій. Сатурнія тримає
в руках стріли, які запустив Тіт.
Сатурній Це неподобство! Ще ніколи в Римі
Так імператора не ображали,
Ворожості такої і зневаги
Суд справедливий ще не викликав!
Відомо вам, як і богам всевладним,-
Хоч ці злостивці баламутять люд,
Усе ж Андроніка сини свавільні
Покарані були цілком законно.
Якщо ж йому потьмарили страждання
Здоровий глузд, невже повинні ми
Спокійно зносити його дивацтва*
Порцви розпачу й шалену лють?
Він просить допомоги у небес,
В Юпітера, Меркурія, погляньте,-
Це богові війни, це Аполлону...
Літають згортки вулицями Рима.
Це наклеп на сенат, це всім говорить,
Що буцімто нема в нас правосуддя.
Яка забава славна, чи не так?
Рим, бачите, вже став несправедливим!
Покіль живу, удаване безумство
Не буде виправданням для образ.
Хай знають Він і вся його рідня,— '
Я буду пильнувати правосуддя,
Яке не раджу зачіпать — бо-в гніві

Щонайзухваліших потне злочинців.
Тамора Державцю мій, коханий Сатурніне,
Володарю життя й думок моїх,
Вгамуйся і пробач старого Тіта.
Від горя справді став безумцем він,
Синів утрата бідне серце крає.
Не краще втішити його в печалі,
Аніж пригнічувати будь-кого
Лиш за образу?
(Убік)
Саме так повинна
Це все тлумачити Тамора мудра.
Тебе я, Тіте, вразила, і ти
Спливаєш кров'ю. Як Арон не схибить,
В безпеці ми — в порту упав наш якір.
Входить блазень.
Щось хочеш, хлопче, ти сказати нам?
Блазень Начебто так, якщо імпиратель — це ви.
Тамора Імператриця я, он імператор.
Блазень Ось він. Бог і святий Стефан вітають тебе. Я при-
ніс тобі листа і пару голубів.
Сатурній читає листа.
Сатурній Візьміть його і зараз же повісьте.
Блазень Га? Скільки мені заплатять?
Тамора Іди, тебе повісять.
Блазень Повісять! Свята діво, хороший же кінець чекає
на мою шию.
(Виходить під вартою)
Сатурній Безжалісні, жорстокі ці образи!
Як хижу підлість стерпіти мені?
Я добре знаю, звідки все це йде.
Ні, не знесу! Хіба несправедливо
Покарані його сини-убивці?
Невже я тільки з примхи стратив їх?
Йдіть, за волосся притягніть його,

Хай не спиняють вас ні вік, ні титул.
За глум такий кривавим катом стану.
Мене безумець хитрий возвеличив
В надії мною й Римом керувать!
Входить Емілій.
Які, Емілію, новини?
Емілій До зброї всі! У небезпеці Рим.
Зібрали готи рать — велику силу
Молодиків, до грабежу охочих;
їх Луцій, син Андроніка старого,
Веде сюди, погрожує помститись
Усім нам так, як давньої пори
Помстився Римові Коріолан.
Сатурній Веде сюди відважний Луцій готів?
Гнітюча вість. Я голову схиляю,
Мов квітка на морозі, мов трава,
Яку буран прим'яв. Це лиш початок
Нещасть. Його простолюд надто любить.
Блукаючи таємно, чув я сам
Не раз про те, що буцімто безвинно
Був Луцій вигнаний. Вони б хотіли,
Щоб імператором у них був Луцій.
Тамора Чого боятись? Не міцні в нас мури?
Сатурнія Міцні. Та Луцій в городян у шані:
Повстануть і підтримають його.
Тамора Хай будуть імені державця гідні
Твої думки. Мошва не тьмарить сонця,
Орел дає малим пташкам співати,
До їхніх намірів цілком байдужий;
Він, як захоче, тінню крил майне
І вмить припинить всяке щебетання.
Й тебе хай не хвилюють баламути!
Розвесели свій дух і знай, державцю:
Я пильність Тітову присплю словами
Підступними, немов живець для риби

Чи конюшина свіжа для вівці.
Одну гачок поранить гострий, другу
Солодка їжа може отруїти.
Сатурній За нас не буде він просити сина.
Тамора Коли Тамора схоче, то попросить.
Наповню щедро я старечі вуха
Обіцянками золотими. Навіть
Оглухлі вуха й неприступне серце
Зуміє підкорити мій язик.
(До Емілія)
Отож іди і нашим будь послом,
Скажи, що цезар хоче розпочати
Переговори з Луцієм. Обрав
Для зустрічі він дім старого Тіта.
Сатурній Доручення це виконай належно.
Заручників захоче для безпеки —
Нехай кого завгодно вибирає.
Емілій Охоче виконаю ваш наказ.
(Виходить)
Тамора Тепер я до Андроніка піду,
Так обкручу його, що допоможе
Нам відвернути Луція від готів.
Коханий мій державцю, звеселися,
Сховай свій страх у хитрощах моїх.
Сатурній Іди ж негайно та його вблагай.
Виходять.

ДІЯ П'ЯТА

СЦЕНА 1

Рівнина поблизу Рима.
Входять із барабанами й знаменами Луцій і готи.
Луцій Надійні воїни і вірні друзі!
Великий Рим листи мені прислав
Про те, як там ненавидять тирана
І як нас дожидають нетерпляче.

Тож гідні будьте величі своєї,
Нікого не щадіть і не прощайте.
За кривди всі, яких завдав вам Рим,
Потрійно ви сьогодні відплатіть.
1-й гот Хоробрий паростку звитяжця Тіта,
Чиє ім'я страхало всіх, а нині
Втішає нас, чиє геройство славне
Невдячний Рим зневажив нерозумно!
За нас будь певен: всюди за тобою
Полетимо, немов у день жаркий
За маткою в поля кусючі бджоли,
Й відплатимо за все Таморі клятій.
Готи Що він сказав, те кажемо і ми.
Луцій Я щиро дякую тобі і всім вам.
Кого веде сюди цей дужий гот?
Входить гот, ведучи Арона з немовлям на руках.
2-й гот На хвилю я від війська відійшов
Оглянути руїни монастирські,
Але не встиг спинити погляд пильний
На цій давно занедбаній будівлі,
Як з-під стіни почувся плач дитини.
Я кинувся туди й таке побачив —
Хтось гамував дитя і говорив:
"Цить, шибенику смаглий: колір твій
Виказує, чиє створіння ти.
Якби на матір схожий був, то міг би,
Негіднику малий, державцем стати.
Але якщо корова і бугай
Молочно-білі, в них теля ніколи
Не буде чорним. Цить! — провадив далі.-
Я готу вірному тебе віддам.
Дізнавшися, що ти дитя цариці,
Як рідного, тебе пригорне він".
Добувши меч, до нього я метнувсь,
Напав зненацька і привів сюди,

Щоб тут належно повелися з ним.
Луцій Достойний готе, це — живий диявол,
Це він відтяв Андронікову руку.
Цей перл імператрицю вашу тішив,
А це — їх пристрасті ганебний плід.
То де ти мав сховати, вирлоокий,
Подобу вражої своєї пики?
Чого мовчиш? Ти що, оглух? Ні слова?
Повісьте мавра на оцей сучок,
А поруч хай повисне байстрючок.
Арон Не руш його! Бо царська в нього кров.
Луцій Поганий плід — у батька весь пішов.
Дитя повісьте першим. Батько ж хай
Побачить, як синочку прийде край.
Драбину!
Приносять драбину, на яку змушують лізти Арона.
Арон Пожалій дитя, прошу!
Імператриці відішли його.
Як зробиш це — відкрию таємницю,
Яка тобі в пригоді має стати.
Як ні — мовчу. Хай буде те, що буде.
А вас хай люта помста не забуде.
Луцій Кажи. Коли мене задовольниш,
Він житиме. Про нього я подбаю.
Арон Будь певен, я тебе задовольню!
Мої слова твою покрають душу,
Вони — про ґвалтування й різанину,
Нічні злочинства, підступи огидні,
Ганебні змови, зрадництва, про зло
Таке, що й чути болісно про нього.
Це все з собою заберу в могилу,
Якщо живим не лишиться дитя.
Луцій Кажи — залишиться живим дитя.
Арон Клянись, що житиме. Тоді почну.
Луцій Ким поклястись? Не віриш ти в богів,

То як же ти моїй повіриш клятві?
Арон Що з того, що не вірю? Знаю я
Однак, що ти побожний чоловік,
Тобі властиве те, що зветься совість;
Попівських вигадок та церемоній
Дотримуєшся пильно ти, я бачив.
Тож поклянись.
(Убік)
Чудово знаю й те,
Що дурень забавку за бога має.
Додержить він обітниці, якої
Від нього вимагаю.
(Вголос) і
Тож клянись
Тим самим богом, хто б не був той бог,
Перед яким схиляєшся в шанобі,
Дитину врятувати й прихистити,
Інакше я нічого не відкрию.
Луцій Клянуся богом: буде так, як хочеш.
Арон йому Тамора мати, батько — я.
Луцій її розпусна хіть не знає меж!
Арон О Луцію! Це справжня доброчинність
Супроти того, що скажу я ще.
її сини убили Бассіана,
Твою сестру збезчестили, язик
їй вирвали і руки відрубали —
Отак вони її причепурили.
Луцій Мерзотнику! Причепурили, кажеш?
Арон О так, її умили й прикрасили —
Забава для обох була чудова.
Луцій О хижі варвари, такі ж, як ти!
Арон Це правда, я поради їм давав,
А мати хтивим духом наділила:
Так певна карта ставку виграє.
А кровожерливість у них від мене:

Так пес хапає ворога за горло.
Чого я вартий — хай діла покажуть:
Твоїх братів до ями я привів,
Де Бассіан скривавлений лежав;
Я написав листа, якого Тіт
Знайшов у лісі, я сховав там скарб,
З Таморою й дітьми уклавши спілку.
Хіба зробилося тобі на лихо
Хоч щось, до чого б не доклав я рук?
Підступно Тіту руку я відтяв,
Вас ошукав, а потім відійшов,
І серце ледь не луснуло від сміху.
Я підглядав крізь шпарочку в стіні,
Як він одержав голови синів,
Як він ридав,— я реготав так сильно,
Що умивався, як і він, слізьми.
Коли я розповів про цю розвагу
Таморі, в захваті вона була
І двадцять раз мене поцілувала.
Гот Говорячи про це, не червонієш?
Арон Так, як у приказці: мов чорний пес.
Луцій Не жаль тобі, що ти таке робив?
Арон Жаль, що не встиг зробити значно більше.
І нині проклинаю кожен день
(Хоч небагато днів таких було),
Коли не вкоїв хоч якогось лиха:
Не вбив кого чи вбивства не задумав,
Не зґвалтував чи не сприяв насильству,
Не звинуватив марно, не посіяв
Смертельної між друзів ворожнечі,
Не попсував скотини бідняку,
Стодоли чи хліва не підпалив,
Аби слізьми гасили хазяї.
Я часто трупи виривав з могил,
Перед дверима друзів ставив їх,

Як ті про горе майже забували;
На шкірі трупа, мовби на корі,
Я вирізав ножем такі слова:
"Хай туга не вмира, хоч я помер".
Я тисячі паскудств устиг вчинити,
Так хвацько їх робив, як чавлять мух,
Але ніщо так серця не гнітить,
Як те, що не вчиню ще тисяч сто їх.
Луцій Спускайте чорта; вмерти не повинен
Раптовою легкою смертю він.
Арон Як є чорти, хотів би чортом бути,
Щоб жити і горіть в огні незгаснім,
Щйб ваше товариство в пеклі мати
И болюче мордувати досхочу!
Луцій Заткніть чортячу пельку, хай мовчить.
Входить гот.
Гот До нас прибув із Рима посланець,
З тобою хоче стрітися негайно.
Луцій Нехай заходить.
Входить Емілій. *
Привіт, Емілію! Які новини?
Емілій Шановний Лущю, достойні готи!
Вам римський імператор шле вітання,
А що йдете ви збройно — хоче він
Здійснить переговори в домі Тіта.
Якщо заручники потрібні вам,
Вони до вас прибудуть незабаром.
1-й гот Що скаже полководець?
Луцій Заручників хай імператор дасть
Моєму батькові та дядьку Марку.
Ми прийдемо. Рушаймо!
Виходять.
СЦЕНА 2
Рим. Перед будинком Тіта.
Входять переодягнені Тамора, Хірон і Деметрій.

Тамора В похмурому та дивному вбранні
З'явлюсь раптово перед Тітом я.
Скажу: я, пеклом послана відплата,
З ним спільно покараю ворогів.
Постукайте, де, кажуть, він сидить,
Нечувану вигадуючи помсту,
І поясніть йому — прийшла Відплата
Допомогти за кривди розквитатись.
Стукають.
Тіт відчиняє двері.
Тіт Хто потривожив роздуми мої?
Це витівка, щоб відчинив я двері
Й геть вилетіли замисли сумні,
Й звелися нанівець мої старання?
Ні, марнг*хитрощі: все, що задумав,
Погляньте, кров'ю написав своєю
І те, що тут написано, здійсню.
Тамора Прийшла до тебе я поговорити.
Тіт Ні слова. Чим я мову увиразню,
Коли руки позбавлений? Тобі
Нерівня я. Тому прошу, помовч.
Тамора Мене пізнавши, так би не казав,
Тіт Не збожеволів я: впізнав тебе,
Засвідчують обрубок цей і кров,
Засвідчують мої стражденні зморшки,
Засвідчують день лютий, ніч нестерпна,
Засвідчують печалі, що тебе
Я добре знаю: ти імператриця.
Чи не по другу руку ти прийшла?
Тамора Знай, страднику: я не імператриця.
Вона твій ворог, я — твій щирий друг,
Пекельним царством послана Відплата,
І хочу, щоб шуліка дум твоїх
Лишив тебе і недругів терзав.
Спустись, вітай мене на цьому світі,

Порадьмося про вбивство і про смерть.
Нема такої схованки, печери,
Пітьми глухої, млистої долини,
Де б заховалося криваве вбивство,
Гидке насильство,— скрізь їх віднайду
й жаске ім'я прошепочу: Відплата!
Його почувши, кривдники тремтять.
Тіт То ти Відплата? Й послано тебе
Терзати лютих ворогів моїх?
Тамора Так! Тож зійди і привітай мене.
Тіт Спочатку послугу мені зроби.
З тобою тут Убивство і Насильство.
Тож доведи, що ти Відплата,— їх
Потни чи колісницею зімни,
Тоді прийду й твоїм візничим стану.
І полечу з тобою круг землі.
Дістань ще прудконогих вороних,
Щоб добре мчала помсти колісниця,
Знаходячи негідників усюди;
Як їхні голови її наповнять,
Тоді зійду і поруч побіжу,
Як пішаниця-раб, як скороход,-
Від тої хвилі, як Гіперіон
На сході з'явиться — і до тієї,
Коли увечері потоне в морі.
Так тяжко працюватиму щодня.
Чи знищиш ти Убивство і Насильство?
Тамора Мої це слуги, скрізь вони зі мною.
Тіт Твої це слуги? Але ж як їх звуть?
Тамора Убивство і Насильство — так їх звуть
За те, що кривдників таких карають.
Тіт Як схожі на синів імператриці!
А ти — на неї! Люди ми земні,
Нікчемний та оманливий наш зір.
Іду до тебе я, Відплато світла!

Як вдовольнить тебе одна рука,
Тебе негайно нею обійму.
Тіт нагорі виходить.
Тамора Цілком до речі нам це божевілля:
Надалі, що б йому я не казала,
Мене підтримаєте красномовством.
Тепер мене він за Відплату має.
Зміцнивши в нім цю божевільну думку,
Його умовлю Луція покликать
І, поки будемо бенкетувати,
Я вигадаю хитрість незвичайну,-
Щоб розігнати нерозважних готів
Чи посварити з полководцем їх.
Ось Тіт іде, я мушу грати роль.
Входить Т і т.
Тіт Я довго був нещасним через тебе.
Заходь, страхітна, в мій скорботний дім!
Ласкаво прошу, Вбивство та Насильство.
Яка подібність до імператриці
Й синів її! Бракує тільки мавра.
Чи не було такого чорта в пеклі?
Я добре знаю, що імператриця
У супроводі мавра ходить скрізь,
І, щоб її належно зобразити,
Такого чорта мати необхідно.
Але заходьте. Що робити будем?
Тамора Те, що накажеш. Слухаєм тебе.
Деметрій Убивцю покажіть — вмить розквитаюсь.
Хірон Ви покажіть мені ґвалтівника,
Моє покликання — його скарати.
Тамора Я тисячі негідників таких
Нещадно і жорстоко відплачу.
Тіт Злочинні римські вулиці огляньте.
Шановне Вбивство, двійника свого
Побачиш — тни його, убивця він.

Якщо тобі, Насильство, пощастить
Знайти цілком подібного до себе,
Рази його; він підлий ґвалтівник.
Йди з ними. У дворі державнім стрінеш
Імператрицю в супроводі мавра,-
її впізнаєш: вся така ж, як ти,
На тебе схожа з голови до п'ят,
Благаю, смертю лютою скарай
Обох,— вони нам лихо принесли.
Тамора Все здійснимо. Ти добре нас навчив.
Та будь ласкавий, Тіте, і пошли
По Луція, свого звитяжця-сина:
На Рим веде він войовничих готів.
В твій дім хай завітає на бенкет,
І, поки святкуватимете з ним,
Я приведу Тамору і синів,
І цезаря, всіх ворогів твоїх,-
Нехай пощади просять на колінах,
А ти як слід натішишся над ними.
Що скаже Тіт про наміри такі?
Тіт Мій брате Марку! йди сюди мерщій!
Входить М а р к.
Тебе до Луція послати хочу,
Його між готів треба розшукати;
Нехай до мене прийде і з собою
Всіх найзначніших готів приведе,
А воїнів хай в таборі залишить.
Скажи, що імператор і Тамора
Тут бенкетують і що мас він
Бенкетувати з ними. Хай це зробить,
Коли шанує батькове життя.
Марк Я все зроблю й негайно повернусь.
(Виходить)
Тамора А я піду обіцяне здійснити,
І слуги хай мої ідуть зі мною.

Тіт Ні, хай вони зостануться зі мною,
А ні — то брата поверну назад
І помсту всю на Луція полишу.
Тамора
(стиха, до синів)
Що скажете? Зостаньтесь, певно, з ним,
А я до цезаря піду тим часом
І розповім, що вдався жарт мені.
Годіть йому, кажіть слова приємні,
Всяк забавляйте, поки я вернусь.
Тіт
(убік)
Я знаю їх, хоч їм здаюсь причинним.
Самі себе поможуть обдурити
Пекельні пси і їхня клята сука.
Деметрій Нехай щастить! Ми лишимося тут.
Тамора Прощай, Андроніку! Відплата йде —
Для ворогів настане чорний день!
Тіт Настане! Прощавай, Відплато мила!
Тамора виходить.
Хірон Скажи, старий, що маємо робити?
Тіт Для вас роботи знайдеться доволі.
Кай, Публій, Валентин! Сюди мерщій.
Входять Кай, Публій і Валентин.
Публій Що хочеш?
Тіт Знаєш цих?
Публій Сини Тамори.
їх імена — Деметрій і Хірон.
Тіт Тю, Публію! Ти дуже помилився.
Вони Убивством та Насильством звуться,
Тому в'яжи їх, Публію шановний;
Скрутіть їм руки, Каю, Валентине.
Цієї миті я давно чекав
І дочекався. Міцніше ЇХ в'яжіть,
Заткніть роти, якщо почнуть кричати.

(Виходить)
Хірон Не смійте! Ми сини імператриці.
Публій Тому й виконуєм наказ. Роти
Позатикайте їм, нехай мовчать.
Він добре зв'язаний? В'яжіть міцніш!
Входять Тіт із ножем в руках і Л а в і н і я з мискою.
Тіт Глянь, доню, пов'язали ворогів.
Роти позатикали? Хай мовчать
Та слухають мої страшні слова.
Негідники Деметрію й Хіроне!
Ви скаламутили джерельну воду,
Змішали літо красне й люту зиму,
її убили мужа, а за це
Безвинно страчено ЇЇ братів,
Мене руки позбавили на глум,
їй дві руки, язик і найдорожче —
Жіночу цноту — знівечили хижо,
Мерзотники, бездушні лиходії.
Якби дозволив, що сказали б ви?
Пощади б не наважились просити.
То знайте ж, як вас мордувати буду.
Рукою, що лишилася, протну
Горлянки вам. Триматиме цю миску
Дочка обрубками своїми. Кров
У миску виціджу я з вас. Тамора
Зі мною тут бенкетувати має,-
Так ось: кістки на борошно змелю
Й, зміщавши з кров'ю, приготую тісто,
А з нього виліплю два пироги;
Це для голів мерзенних дві труни.
Нехай повія, мати ваша грішна,
Ковтає власну плоть, немов земля.
Я на такий бенкет її покликав,
Щоб тут почастувати як належить.
Дочку мою покривджено ще гірше,

Ніж Філомелу,— гірше Прокни мщу.
Готуйтеся! Лавініє, сюди:
Збирати будеш кров. Коли сконають-
Зітру на порох їхні кості кляті,
З гидкою кров'ю мливо замішу
І голови в це тісто запечу.
(Перерізає їм горлянки)
Ідіть усі, допоможіть мені
Бенкет приготувати. Мусить бути
Кривавіший він за бенкет кентаврів.
Тягніть їх. Кухарем я буду сам,
їх до приходу матері зготую.
Виходять, несучи трупи.
СЦЕНА 3
Там же. Павільйон. Накриті столи.
Входять Луцій, Марк і готи з полоненим Ароном. Слуга несе
Аронову дитину.
Луцій Коли мій батько хоче, дядьку Марку,
Щоб я прибув до Рима, я скоряюсь.
1-й гот З тобою ми, що б доля не послала.
Луцій Візьми, мій дядьку, мавра-нечестивця —
Це мстивий тигр, диявол проклятущий.
Закуй в кайдани, їсти не давай,
Аж поки не побачить він Тамори,
Щоб викрити її гидкі злочинства.
І перевір, чи засідка міцна,-
Боюся, цезар щось лихе задумав.
Арон Мені нашіптує прокльони чорт
І спонукає вилити в слова
Отруйну злість, що серце розриває!
Луцій Геть, хижий псе, проклятий лиходію!
Допоможіте вивести його.
Готи з Ароном виходять.
Звучать фанфари.
Фанфари! Отже, цезар недалеко.

Входять Сатурній, Тамора, трибуни, сенато-
ри та і н ш і.
Сатурнія Що? Не одне хіба на небі сонце?
Луцій Що з того, що себе ти сонцем звеш?
Марк Шановні, припиніть безглузді чвари,
Ми тут порозуміємося мирно.
Бенкет готовий — Тіт про все подбав,
Щоб зустріч наша гарно закінчилась,
Щоб мир, любов і благодать у Римі
Запанували. Всіх прошу до столу.
Сатурнін Чудово, Марку.
Звучать гобої. Всі сідають до столу.
Входять Т і т, одягнутий кухарем, Л а в і н і я під покривалом, малий Лу-
ків та Інші. Тіт розставляє страви на столі.
Тіт Вітаю цезаря, й Тамору грізну,
І Луція, і войовничих готів,
Усіх вітаю. Частування скромне,
Та прошу не погребувати ним.
Сатурнін Андроніку, ти нащо так убрався?
Тіт Хотілось якнайкраще догодити
Твоїй величності й імператриці.
Тамора Тобі ми дуже вдячні, любий Тіте.
Тіт Були б, якби моє пізнали серце.
Владарю, поясни мені таке:
Чи слушно розлютований Віргіній
Зробив, убивши власною рукою
Дочку, яку позбавили дівоцтва?
Сатурнін Напевне — слушно.
Тіт Поясни — чому?
Сатурнін Навіщо жити зганьбленій навіки?
Щоб тільки серце батькове ятрити?
Тіт Так, переконливий і сильний доказ,
Живий для мене приклад. Це нестерпно,
Але вчинити мушу я так само.
Нехай з ганьбою вмре моя печаль!

(Убиває Лавіинію)
Сатурнін Що ти зробив? О нелюд, лиходій!
Тіт Убив, осліпнувши від сліз по ній.
Як і Віргіній, люто я страждаю;
Причин у мене більше, ніж у нього,
Вчинити так. Що мало буть — збулось.
Сатурнін її збезчестили? Хто це зробив?
Тіт їж. На столі смачних багато-див.
Тамора О жах! Батьки вбивають власних донь.
Тіт Хіба це я? Деметрій і Хірон
Збезчестили її, втяли язик
Скалічили моє дитя навік.
Сатурнін Йдіть, приведіть сюди обох мерщій.
Тіт Не треба. З них спекли пиріг смачний,
І он його смакує ласо мати,
Плоть власну поїдаючи завзято.
Це правда. Мій засвідчить гострий ніж.
(Убиває Тамору)
Сатурнін Страшний вчинив ти злочин. То умри жі
(Убиває Тіта)
Луцій Смерть батька може споглядати син?
Ні! Кров за кров! Прийшов і твій загин.
(Убиває Сатурніна)
Загальне сум'яття. Марк, Луцій та їхні прибічники піднімаються по сходах Ті-
тового будинку.
Марк Ви, скорбні люди, римляни понурі,
Розрізнені ворожістю, неначе
Буранами й вітрами зграя птахів!
О дайте вас навчу, як поєднати
Розсипане колосся в цілий сніп,
Розбиті члени у єдине тіло,
Щоб сам собі отрутою не став
Рим, що йому скоряються держави,
Щоб, наче покидьок нещасний, він

В одчаї самогубства не вчинив.
Коли старечі зморшки й сиві скроні,
Які про досвід мій надійно свідчать,
Не спонукають слухати мене,-
(до Луція)
Тоді розказуй Риму, друже, ти,
Так, як колись врочисто предок наш
Оповідав засмученій Дідоні
Про ту страхітливу вогненну ніч,
Капи взяли підступні греки Трою;
Скажи, який нас чарував Сінон,
Хто ввіз фатальний пристрій і завдав
Громадську рану нашій Трої — Риму.
Не кремінь серце в мене і не криця —
Чи розповім про горе так, щоб сльози
Не затопили раптом красномовства,
Щоб не завадив їх рясний потік
Якраз тоді, коли почнуть слова
Пробуджувати ваше співчуття.
Ось полководець, слухайте його,
А я постою мовчки і поплачу.
Луцій Шановні, хочу я, щоб знали ви:
Брат імператора підступно вбитий
Хіроном і Деметрієм. Вони
Збезчестили Лавінію сердешну,
За їхній злочин стратили безвинно
Братів моїх, старечі сльози батька
Зневаживши й відтявши славну руку,
Що захищала Рим від ворогів.
А потім вигнано мене із міста.
Замкнулась брама. Гірко я ридав,
йдучи до ворогів по допомогу.
В моїх сльозах втопилась їх ворожість,
Вони мене, як друга, обняли.
Хай буде вам відомо: я, вигнанець,

Добробут Риму кров'ю захищав,
Відводячи від нього враже вістря,
Відважно меч спрямовував на себе.
Ви добре знаєте, я не хвалюся,
Мої рубці підтверджують безмовно,
Що правду я кажу — і тільки правду.
Гаразд. Пробачте. Щось я відхилився,
Свої заслуги славлячи. Мовляв,
Не хвалять люди —сам себе похвалиш.
Марк Ще я скажу. Ось бачите дитя?
Народжене Таморою воно
Від #авра нечестивого, призвідця
Й вершителя нечуваних нещасть.
Живий мерзотник. Тут він, в домі Тіта,
І перед вами сам усе засвідчить.
Тепер судіть, чи міг не відплатити
За ці страшні нестерпні кривди Тіт?
Не зніс би їх ніколи жоден смертний.
Що скажете тепер, почувши правду?
Як схибили ми в чомусь — поясніть,
І з місця, де нас бачите в цю мить,
Андроніків сумні нещасні рештки
Рука в руці поринуть стрімголов,
Розтрощать мозок об камінну твердь,-
Наш рід своє припинить існування.
Кажіть. Осудите хоч словом нас —
Ми вдвох додолу кинемося враз.
Емілій Зійди до нас, поважний римський муже,
За руку імператора зведи,
Наш імператор — Луцій! Певен я,
Що жде його загальне обрання.
Всі Живе хай Луцій, Риму імператор!
Луцій, Марк та інші сходять униз.
Марк
(до слуг)

Ідіть, ідіть в сумну оселю Тіта
І мавра підлого тягніть сюди,
Щоб смерть йому жахливу присудити —
Належну кару за життя злочинне.
Всі Хай славиться правитель Риму — Луцій!
Луцій Спасибі вам! Якби так править міг,
Щоб Рим позбавити нещасть гірких!
Але стривайте, римляни,— тяжкий
Мені обов'язок послала доля,
Тож оступіться. Дядьку, підійди
Над тілом батька лить прощальні сльози.
Палкий цілунок на уста холодні
І сльози на скривавлене лице —
Прийми останню синову турботу!
Марк Сльозу — сльозі, цілункові — цілунок
Востаннє віддаровує брат Марк,
І навіть завинивши їх без ліку,
Я нині поверну тобі усі!
Луцій Йди, сину, підійди — і вчись у нас
Лить гірко сльози. Дід любив тебе.
Ти в нього на колінах гопцював,
Спав, піснею вколисаний, на грудях;
Немало він тобі усяких див,
Цікавих і повчальних, розповів,
Щоб їх ти в пам'яті своїй зберіг,
ЛП7
Коли його на світі цім не стане.
Як часто ці згорьовані уста,
Живими бувши, грілись від твоїх!
Тепер його востаннє поцілуй,
Прощайся з ним, довір землі сирій,
Віддай належне і залиш навіки.
Малий Луцій Дідусю мій! Охоче вмер би я
За те, щоб ти ожив. Нічого більше
Не можу я сказати — душать сльози,

Гіркі ридання забивають дух.
Входять слуги з Ароном.
Римлянин Андроніки сумні, кінець нещастям!
Оголосіть свій вирок супостату,
Призвідцеві жахливих цих подій.
Луцій Його по груди в землю закопати
Й морити голодом, хай шаленіє.
Хто зжалиться над ним і допоможе —
Помре негайно. Вирок наш такий.
Зарийте так у землю, щоб ие виліз.
Арон Чому в мені замовкли гнів і лють?
Я не дитя, і ні благань мерзенних,
Ні каяття від мене не почують.
Ще й не такого я б накоїв лиха,
Якби лишень робити міг, що хочу.
Коли ж хоч раз в житті добро вчинив,
У тому нині щиросердо каюсь.
Луцій Хай тіло цезаря несуть у склеп,
В якому спочива його отець.
Андроніка й Лавінію належить
В родинній домовині поховати.
Що ж до тигриці лютої, Тамори,
То не вщановувать її нічим —
Ні похованням, ні жалобним дзвоном,
А кинути на здобич хижакам.
Жила, як звір, не відала жалю,-
Тож не пробуджує і в нас жалю.
Хай правосуддя вчинять над Ароном —
Нещастя наші з нього почались.
Тепер наведемо в державі лад,
Щоб не зазнала ще страшніших втрат.
Виходять.

Примітки

Точна дата появи твору невідома. Сучасні дослідники відносять його написання до 1590-1593 років, тобто до початку творчого шляху Шекспіра. Перше анонімне видання "Тіта Андроніка" з'явилося в 1594 році; за життя Шекспіра вийшло ще два його видання — в 1600 і 1611 роках. Текст третього Quarto був передрукований у Folio 1623 року з додатком деяких сценічних вказівок і другої сцени з третьої дії, взятих із театрального рукопису п'єси. Багато критиків і дослідників XVIII-XIX ст. заперечували авторство Шекспіра, посилаючись на художню слабкість цієї п'єси, на переповненість її грубими й жорстокими сценами, проявами естетичного несмаку, на примітивність її структури. Вважалося, що ця п'єса недостойна генія Шекспіра, навіть більше — що вона його принижує. Однак існує немало переконливих доказів авторства Шекспіра, і насамперед той, що Гемінг і Кондел, його найближчі співробітники по театру, включили її до F 1623 року. Водночас сучасні дослідники припускають, що Шекспір був не єдиним автором "Тіта Андроніка"; цілком вірогідно, що він, як це не раз бувало, переробляв уже існуючий текст п'єси, залишаючи без змін окремі його шматки.

Безпосереднє джерело "Тіта Андроніка" ще не виявлене; з певністю можна говорити лише про окремі мотиви п'єси, що йдуть від Овідія і Сенеки.

Перша спроба Шекспіра в трагедійному жанрі, "Тіт Андронік" якоюсь мірою відбиває також складнощі й слабості ранніх етапів формування цього жанру. Як відомо, середньовічна драматургія жанру трагедії не знала, і ренесансна трагедія виникала як відродження та оригінальний розвиток античного жанру. Проте за взірці для неї правили не найвищі його досягнення — давньогрецькі трагедії класичного періоду,— а головним чином трагедії Сенеки, римського драматурга I ст. н. є. До речі, все те, що розчаровувало й відштовхувало в "Тіті Андроніку" критиків і читачів XVIII й XIX ст., загалом було властиве новочас-ній трагедії на перших етапах її розвитку: італійській трагедії XVI ст., ранній іспанській та англійській трагедії тощо. її автори прагнули передусім до нагнітання жаху, вбачаючи в цьому трагедійний сенс твору. Вузько й

спрощено розуміли вони моральну мету трагедії, вважаючи, що насамперед вона вчить не заноситися в щасті й стоїчно переносити страждання. Явний нахил мали вони до живописання всіляких жорстокостей і злодіянь, вибухів пристрастей та інстинктів, не контрольованих розумом і моральною свідомістю. В кричущій невідповідності зі змістом цих трагедій перебуває їхній стиль, де панує велемовна й тріс-куча риторика.

У ренесансній Англії довершеним зразком такого твору стала "Іспанська трагедія" (близько 1587) Т. Кіда. Здавалося б, неможливо досягти більшого нагромадження злодіянь, жорстокостей, кривавих розплат, убивств тощо. Проте Шекспір у своєму "Тіті Андроніку" перевершив "криваву трагедію" Кіда не тільки кількісно, а й, так би мовити, якісно: згадаймо хоча б сцену, де головний герой пригощає лиходійку Тамору засмаженим м'ясом її синів, а потім убиває її, що тягне за собою цілий ланцюг негайних убивств. А втім, немає потреби переповідати чи каталогізувати страхіття, якими наповнений "Тіт Андронік". Натомість зазначимо, що при всьому тому є у творі й немало фрагментів справжньої поезії, які провіщають майбутні шедеври Шекспіра в трагедійному жанрі.

З усіх тих визначень, які давалися "Тіту Андроніку" в науковій літературі, найбільш слушним, на нашу думку, є визначення "примітивна трагедія". Так, не саме примітивна трагедія і за розумінням трагічного як жахливого, і за його художнім вираженням, і за прагненням удовольнити примітивні "трагедійні" смаки тогочасних глядачів. Але ж примітивне в мистецтві означає і "першо-стадійне": це те грубе, недосконале, елементарне, з якого потім розвиваються високі, завершені форми різних видів і жанрів художньої творчості. Якраз у такому відношенні й перебуває "Тіт Андронік" до наступних шедеврів Шекспіра в жанрі трагедії.

ПРИМІТКИ ДО "ТІТА АНДРОНІКА"

С. 428. ...котрий ще зветься Пій...— Від латинського Pius — "благочестивий".

С. 429. Капітолію хранитель — Юпітер.

...блукати По жаховійних Стіксу берегах! — За античним повір'ям, душі загиблих неприкаяно блукають по берегах Стіксу, ріки в царстві мертвих, доки їх тіла не віддані землі.

С. 431. ...цариці Трої Дали нагоду люто відплатити Фракійському тирану...— Троянська цариця— Гекуба помстилася за вбивство сина фракійському цареві Полімнестору, своєю рукою вирвавши йому очі.

С. 432. Він до Солонового щастя ближчий.— За легендою, афін-ський державний діяч і мудрець Солон (VII-VI ст. до н. є.) заявив, що справді щасливими можна вважати лише мертвих, які вже не підвладні примхам долі.

Цей чистий білий плащ... Ти названий... Достойним candidatus,— одягни...— В давньому Римі кандидати на високі посади одягали білий плащ (паллій).

С. 433. Титана промені...— Бога сонця Аполлона (Феба) називали також Титаном.

С. 436. Фебея — одне з імен богині мисливства Діани. С. 438. Лаертів мудрий син — Одіссвй (Улісс).

С. 443. ...носили І не такі Вулканову оздобу — тобто роги, оскільки Венера зраджувала свого чоловіка Вулкана з Марсом.

С. 447. Як та Дідона з принцом манд рівним...т-Тобто а Енеєм; далі йде парафраз із четвертої пісні "Еиеїди" Вергілія.

Моїми ж геть заволодів Сатурн.— За астрологічними викладками, люди, що народилися під знаком Сатурна, відзначаються холодністю почуттів.

Філомела— міфічна героїня, яку збезчестив Терей, чоловік її сестри Прокни, і, щоб вона не могла розповісти про злочин, відрізав їй язик. Із цим мотивом, запозиченим Шекспіром із "Метаморфоз" Овідія, пов'язана в трагедії лінія Лавінії.

С. 448. Актеон — міфічний мисливець, що підгледів купання Артеміди (Діани); розгнівана богиня перетворила Актеона на оленя, і юнака розтерзали його ж собаки.

...цей темний кіммерієць...— В уявленні давніх греків кіммерійці — жителі віддалених країн темряви, але зовсім не темношкірі. У Шекспіра це слово наповнюється іншим змістом.

С. 449. Семіраміда — еллінізована форма імені ассірійської цариці Шаммураміт (IX ст. до н. є.). Легенда приписує їй не тільки будівництво висячих садів, а й велику жорстокість.

С. 452. Шрам — герой із сюжету Овідія про Пірама й Тізбу, створеного на міфічній основі. Прийшовши на побачення з Тізбою, Пірам побачив її покривало, яке пошматувала левиця. Гадаючи, що Тізба загинула, він заколов себе. Тізба, знайшовши тіло коханого, теж заподіяла собі смерть. До цього сюжету Шекспір звернувся в комедії "Сон літньої ночі", якоюсь мірою він використовує його також у трагедії "Ромео і Джульєтта".

Коціт — міфічна ріка в царстві мертвих.

С. 467. Корнелія так пильно не читала Своїм синам...— Корнелію, матір Тіберія і Гая Гракхів (II ст. до н. є.), великих римських реформаторів, шанували в Римі як зразкову вихователь ку.

С. 468. Туллііїв "Оратор" — трактат Марка Туллія Ціцерона (I ст. до н. є.).

С. 470. ...вітер Пісок розвіє, мов листки Сивіли...— За Вергілієм, пророчиця Сивіла писала свої пророцтва на аркушах, які нерідко розносив вітер.

С. 472.

Integer vitae, scelerisque purus

Non eget Mauri jaculis, nee arcu (лат.) —

Хто не чинить зла, хто з життям у згоді —

Нащо лук йому чи списи маврійські...

(Горацій, Ода XXII. Пер. А. Содомори)

С. 474. Енкелад і його батько Тіфон — титани в давньогрецькій міфології.

С. 476. Terras Astraea religuit (лат.) — Астрея покинула землю.

Цитата з "Метаморфоз" Овідія, де розповідається про те, як богиня справедливості Астрея покинула землю, коли настав "залізний вік".

С. 489. Гіперіон — у грецькій міфології, одне з імен бога сонця Геліоса.

С. 494. Чи слушно розлютований Віргіній Вчинив, убивши власною рукою Дочку, яку позбавили дівоцтва? — Насправді, за римською

легендою, Віргіній вбив свою дочку, щоб її не зганьбив децемвір Аппій Клавдій.

С. 495. ...врочисто предок наш Оповідав засмученій Дідоні...— Мається на увазі Еней, легендарний родоначальник римлян.

С. 496. Сінон — див. примітки до третьої частини "Генріха VI".

Дмитро НАЛИВАЙКО